

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра культурології

НАЗРУК ВЕРОНІКА СЕРГІЇВНА

МІФОЛОГЕМА ВІДЬМИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Спеціальність: 034 «Культурологія»

Освітньо-професійна програма Культурологія

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:
ГОЛОВЕЙ ВІКТОРІЯ ЮРІЇВНА,
доктор філософських наук,
професор кафедри культурології

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 13

засідання кафедри культурології

від 15 травня 2025 р.

Завідувач кафедри



(підпис)

Москвич О. Д.

ПІБ

ЛУЦЬК – 2025

Анотація

Назарук Вероніка Сергіївна

Міфологема відьми в контексті української культури

Основною метою кваліфікаційної роботи є аналіз міфологеми відьми в контексті української культури, висвітлення її історичних трансформацій та сучасних репрезентацій. Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, який базується на синтезі історико-культурного, герменевтичного, семіотичного та порівняльного методів. Ґрунтуючись на аналізі праць авторитетних вчених минулого, наукових статей сучасних дослідників, матеріалів з інтернет-джерел, кінофільмів, досліджуються різноманітні аспекти образу відьми, серед них: історико-культурний, релігійний, фольклорний, соціальний тощо. Особлива увага приділяється проблематиці фемінізму та аналізу сучасних репрезентацій образу відьми у поп-культурі.

Дослідження висвітлює важливість теми відьомства не лише для вивчення національної міфології, але й з точки зору гендерних та соціальних аспектів, які формують уявлення про образ жінки-відьми в українському та європейському світоглядах. Аналізуючи історичні етапи розвитку цих уявлень, прослідковуємо еволюцію сприйняття відьми від демонічної істоти й об'єкту цькування та переслідування – до символу жіночої сили та опору. Дослідження також включає аналіз особливостей репрезентацій образу відьми в українській та західній культурних традиціях. На основі вивчення фольклорного матеріалу розкривається важливість розуміння процесів формування відповідних колективних уявлень. Також досліджується образ відьми як культурний символ у масовій культурі XX-XXI століть.

Доведено, що образ відьми не є забутим персонажем української демонології, а багатогранним культурним символом, що поєднує в собі потужну енергію природи, жіночу силу, мудрість та мужність. Він не втрачає своєї сили з часом, а навпаки, набуває в кожному історичному епоху нових

особливих історичних, релігійних, ідеологічних та соціокультурних трансформацій.

Дослідження свідчить про важливість подальшого вивчення цієї проблематики, особливо враховуючи сучасну трагічну ситуацію в Україні в умовах війни, коли образ відьми набуває патріотичних рис і репрезентується в масовій культурі як символ сили, захисту та боротьби проти російської агресії.

Ключові слова: *відьма, міфологема, українська культура, європейський світогляд, архетип, фольклор, феміністичний символ, неоязичництво, поп-культура.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ОБРАЗУ ВІДЬМИ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ.....	14
2.1. Репрезентація образу відьми в історико-культурній динаміці.....	14
2.2. Образ відьми в контексті європейського світогляду.....	24
2.3. Образ відьми в українському світогляді.....	28
РОЗДІЛ 3. ВІДЬМА ЯК КУЛЬТУРНИЙ СИМВОЛ У ХХ-ХХІ СТОЛІТТІ....	32
3.1. Відьма як феміністичний символ.....	32
3.2 Неоязичництво та традиції Вісса.....	37
3.3 Образ відьми в сучасній поп-культурі.....	42
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Актуальність теми. У кожній культурі існують символічні образи, які транслиують глибокі архетипні значення, віддзеркалюючи людські уявлення про природний та надприродний світ. В українській культурі одним із таких феноменів є образ відьми, поширений у фольклорі, релігії, літературі та колективній свідомості. Цей образ балансує на межі добра і зла, сакрального і профанного, жіночої природи та надприродних явищ. Відьма є не просто фольклорним персонажем української демонології, а стійким культурним кодом, що протягом багатьох століть набував все більше особливих історичних, релігійних та ідеологічних трансформацій.

Українська культура зберегла багатий шар вірувань та уявлень про чаклунок, у яких переплелися дохристиянські язичницькі традиції з християнською демологією. Важливо наголосити, що образ відьми не завжди був суто негативним: вона могла бути як цілителькою та носієм невичерпних знань, так і бунтівницею, що протистоїть суспільним нормам, або ж проклятим створінням, яке викликає страх і ворожнечу. Ця неоднозначність дає змогу розглядати постать відьми як складний культурний феномен, відкритий до різних інтерпретацій.

Ця тема є важливою не лише для вивчення національної міфології, але й з точки зору гендерних та соціальних аспектів, що визначають концепцію жінки-відьми в українському та європейському світогляді. Такий аналіз фольклору сприяє кращому розумінню процесів колективного формування, значення народної магії та міфології, а також того, як історичні, релігійні та культурні впливи змінили традиційне світосприйняття.

Образ відьми й сьогодні активно використовується і в художній творчості, і в повсякденні. Але його витоки й соціокультурна обумовленість маловідомі для більшості, що актуалізує потребу дослідження цієї проблематики.

Мета роботи – аналіз міфологеми відьми в контексті української культури, висвітлення її історичних трансформацій та сучасних репрезентацій.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію **завдань дослідження:**

- концептуалізувати теоретичне підґрунтя дослідження;
- дослідити історичні етапи розвитку образу відьми;
- проаналізувати особливості образу відьми в українській культурній традиції;
- розглянути образ відьми як культурний символ у масовій культурі XX-XXI ст.
- висвітлити репрезентацію міфологеми відьми в сучасній поп-культурі.
- за допомогою порівняльного аналізу провести паралелі між образом відьми в українській та західноєвропейській культурах.

Об'єктом дослідження є міфологема відьми.

Предмет дослідження – трансформація образу відьми в українській культурі.

Методи дослідження. В дослідженні застосовувались наступні методи

- історико-культурний аналіз використовувався для вивчення етапів становлення образу відьми в історико-культурній динаміці;
- порівняльний метод допоміг у вивченні відмінних та спільних рис образу відьми в традиціях української та європейської культур;
- герменевтичний підхід допоміг в інтерпретації стародавніх текстів;
- культурно-семіотичний аналіз використовувався для дослідження культурних кодів і символів, пов'язаних з образом відьми;
- контент-аналіз застосовано з метою висвітлення особливостей сучасних репрезентацій міфологеми відьми в інтернет-джерелах.

Матеріалом дослідження слугували праці таких авторів як Якоб Шпренгер, Катерина Диса, Василь Милорадович, Володимир Галайчук,

Григорій Грабович, Оксана Кісь, Надія Войтович, Сільвія Федерічі та інші. Також проаналізовані наукові статті сучасних дослідників в зарубіжних та українських інтернет-джерелах, а також дотичні до проблематики дослідження матеріали із соцмереж та кінофільми.

Практичне значення роботи полягає в детальному висвітленні теми відьомства, що допоможе краще розуміти українську та європейську культурну традицію, фольклор та вірування. На нашу думку, це сприятиме глибшому розумінню культурної спадщини та її сучасних трансформацій. Теоретичні матеріали дослідження можуть бути використані при викладанні освітніх компонентів зі спеціальності «Культурологія», зроблені висновки й узагальнення можуть стати основою для подальших наукових розробок цієї проблематики.

Апробація роботи. Результати роботи оприлюднені на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми розвитку українського та зарубіжного мистецтв: культурологічний, мистецтвознавчий, педагогічний аспекти», та опубліковані в тезах «Репрезентація образу відьми в українській культурі» у збірнику матеріалів конференції (2025 р.).

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів що поділяються на підрозділи, висновку та списку використаних джерел (62 найменування, з них 32 – іноземною мовою) .

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історія про відьом і жінок із надприродними здібностями сягає далекої давнини. У міфах стародавніх цивілізацій, таких як Єгипет, Шумери, Греція та Рим, зустрічаємо описи жінок із потойбічними знаннями, до прикладу Кірка, Медея, Геката. У середньовічній Європі сформувалися уявлення про відьом як носіїв диявольської влади, що загрожують християнським релігійним переконанням. Інквізиція та суди над відьмами стали інструментом контролю над фізичною, сексуальною та інтелектуальною природою жінок, яка не підлягала церковному праву.

Протягом усієї історії людей турбувала тема чаклунства, тому різні науковці та поети висвітлювали й трактували її по-різному. І перша література, яка спадає на думку людині, котра починає вивчати тему відьом – це звичайно найвідоміший трактат, написаний наприкінці XV століття, а саме – «Молот відьом». Ця книга була створена для того, щоб стати своєрідним підручником для інквізиції, який допомагав, найперше, виявити відьму, осудити її та покарати. Автори цієї книги були домініканськими ченцями та інквізиторами. Генріх Крамер, також відомий як Генріх Інститоріс, хотів довести законність та необхідність боротьби з чаклунством. Проте його робота була сприйнята негативно з боку церковної влади, особливо в Інсбурку, де його методи були нещадно розкритиковані. Ще одним автором вважається Якоб Шпренгер – відомий теолог. Але багато науковців все ще сперечаються, чи справді він долучався до написання книги, адже можливим є той факт, що його ім'я просто було додано до титульної сторінки, аби текст виглядав більш авторитетно і саме через участь Шпренгера отримав би високу оцінку в церковних колах. детальніше про книгу, вона була створена з трьох частин.

Розглянемо детальніше структуру цієї книги:

1 частина «Про диявола, чаклуна і божий дозвіл». Саме в цій частині доводиться існування чаклунства та признання його загрозою. Автори також посилаються на біблійні канони чим і виправдовують жорстокі переслідування відьом, називаючи це актом боротьби з дияволом.

У 2 частині «Про методи причарування і про те, як їх можна позбутись». йдеться про детальний опис чаклунських практик, таких як чарування, шкода худобі, сексуальність. Особлива увага приділяється тому, як відьма укладає угоду з дияволом. Також тут описуються методи, як розпізнати у звичайній жінці відьму за її фізіологічним виглядом.

У 3 частині «Про способи полювання і покарання єресі» подаються детальні інструкції для інквізиторів щодо виявлення, допиту та проведення судових процесів над відьмами. Описуються і поради, як використовувати тортури, щоб отримати зізнання у причетності до темних сил і розпізнати, чи воно є справжнє, чи хибне. І врешті-решт як прилюдно покарати відьму [51].

«Молот відьом» – книга, яка своєю назвою натякає на знищення зла, досить активно використовувалась під час відьомських процесів у Європі, що призвело до чисельних переслідувань і вбивств. Але, незважаючи на всю свою жорстокість, була дуже популярною в ті часи, хоча церква офіційно не схвалювала цю роботу. Зараз же книга є досить розкритикованою через її антинауковий підхід і мізогінну ідеологію, де жінка представлена як головна загроза моралі й втілення гріха.

Темою чаклунства цікавився також французький історик Жуль Мішле – відомий своєю працею «Чарівниці» (*La Sorcière*), датовану 1862 роком. У цій роботі автор зображає образ відьми не як диявольську фігуру, а як жертву соціального тиску, яка є носієм народної алхімії, романтизму та чаклунства. Його інтерпретація заснована на романтичному баченні відьми як жінки, котра повстала проти догм церкви та феодальної системи. І саме цим Мішле фактично підносить її у статус революціонерки, яка шукає свободи у патріархальному суспільстві. У своїй роботі історик також приділяє доволі

багато уваги тому, як середньовічна інквізиція почала переслідувати відьом і тим самим стала інструментом контролю над людьми [18].

В епоху Просвітництва західні інтелектуали вперше висловили скептицизм щодо реальності втілення «відьом» і розробили психологічну теорію у відповідь на численні переслідування. З іншого боку, вчені ХХ століття зазначали, що позачасові стереотипи про відьом досі вкорінені у фольклорі та можуть змінюватися разом із культурними змінами. У своїй роботі українська дослідниця Олександра Пальчевська пише – «Міфологема відьми як маркер профанного низу не могла не знайти свого втілення як еталон. Відьма (witch, sorceress, vixen, hag, beldam(e)) – один з найпоширеніших персонажів в англійському фольклорі, наділений властивостями людини та надприродної істоти, відповідно виявляє високу продуктивність як мотиватор номінацій» [20]. Це доводить, що поняття «відьми» постійно відтворюється в суспільній уяві та в міфології.

Український історик Микола Костомаров у своїх роботах також звертався до теми відьомства, хоча вона не була для нього головною. Відьма у його працях постає, як частина культурного феномену народної демонології, як уявлення про добро і зло. У своїй роботі «Слов'янська міфологія» він згадує, що «в народі існує переконання про особливо жіночу силу, яка здатна шкодити людям через потаємне знання» [16], – підсумовуючи, що це знання передається або через родинні зв'язки або через договір з нечистим.

Свій внесок у цю тему вніс і український письменник та культуролог Іван Нечуй-Левицький. У багатьох своїх творах він згадує про відьом, або чаклунство, як про народний світогляд та жіночу соціальну роль у традиційному суспільстві. До прикладу у творі «Кайдашева сім'я» була така сцена коли жінка Карпа сварячись зі свекрухою у гніві говорить – «Ти злодюга, ти відьма! — Хто? Я? Я відьма? Я злодюга?» [22], що підкреслює символічне використання образу відьми у народі, як жіночої постаті, яка має велику владу та вплив. Зокрема у своїй праці «Світогляд українського народу. Ескіз української міфології» він згадує про відьом так: «Український народ вірить,

що є жінки, котрі вночі літають на мітлах, відбирають у корів молоко, насилають хвороби, гублять врожай...» [23]. Іван Нечуй-Левицький у своїх роботах подає образи відьом не, як міфологічних істот, а як соціальні фігури, які втілюють колективні страхи, конфлікти та динаміку патріархального суспільства.

Одним із перших українських інтелектуалів, хто почав фіксувати та інтерпретувати народні уявлення про відьомство, як цінні свідчення світогляду традиційної культури, був Василь Милорадович. Історик у своїй роботі описує уявлення українського народу про відьом, їхню силу, діяльність та способи боротьби із ними. Він фіксує повір'я згідно з якими відьма вміє відбирати молоко у худоби, накликати негоду, літати на мітлі та перетворюватись на тварин. Він писав так – «В основі будь-якої діяльності відьом лежить уміння перевертатись на живі істоти і неживі предмети» [17]. Ці аспекти відьомства також досліджував історик Володимир Галайчук у своїй роботі «Українська міфологія», та наводив приклади відьомства у суспільстві [8].

Митрополит Іларіон, український церковний культурний діяч, досліджуючи дохристиянські вірування українського народу, у своїй монографії пише про відьом таке: «Жінки були сильніше прив'язані до нашого стародавнього поганства, і по прийнятті Християнства ще довго сильно його трималися. І це жінки найбільше заступили давніх волхвів, і з них постали різні відьми, чарівниці, гадалки» [12]. Отож ми бачимо, що він вказує на те, як українське народне християнство довгий час співіснувало з магічними уявленнями. Історик називає віру в чаклунство реліктом язичництва, котрий вижив у супереч євангельській доктрині.

Григорій Грабович досліджував тему чаклунства з точки зору культурних парадигм, гендерної політики та літературної інтерпретації. У своїй роботі «Кохання з відьмами» він розглядає образ чаклунства, як одну з давніх моделей, що породили соціальні та культурні практики. Грабович розглядає відьму як фігуру, «що виникає на стику жіночого й чоловічого, таємничого й непізнанного, що робить її об'єктом страху, емоційного напруження та спроб

пізнання» [10]. Він також вказує на феміністичну критику, яка досліджує культурне та літературне ставлення до жінок. Грабович стверджує, що переслідування відьом було не просто боротьбою з магією, а соціальною практикою, спрямованою на контроль над жінками. Також науковець досліджує, як книга «Молот відьом» підкріпила уявлення про жінок як потенційних відьом, що стало основою для переслідувань [10].

Однією з ключових постатей у вивченні історії чаклунства в сучасній Україні є одна з відомих українських дослідниць Катерина Диса. Вона зробила доволі значний вклад у вивчення історії магічних практик, народної демонології та соціокультурних уявлень про чаклунство в Україні ранньомодерної доби. К. Диса досліджує відьомські практики і вірування, аналізуючи судові справи про відьомство, які збереглися в українських архівах, таких, як справи Гетьманщини та Лівобережної України. Вивчаючи дану інформацію, вона прийшла до висновку, що усі звинувачення в чаклунстві були «інструментом соціального контролю пов'язаного з конфліктами заздрістю та намаганням відновити порядок у громаді» [11]. Також Диса досліджує і європейський контекст даної теми, порівнюючи українські випадки із західноєвропейськими практиками. Вона пише, що хоч в Україні переслідували відьом, але це не було настільки масово, як наприклад, у таких європейських країнах, як Шотландія, Німеччина чи Франція. Вона доводить, що в українській традиції магія та чаклунство не завжди прирівнюється до зла, і насправді його сприймають, як небезпечну силу, яку важко контролювати.

У 20–21 століттях з'явилися спеціальні дисциплінарні підходи щодо чаклунства. Антропологічний підхід показує, що віра в чаклунство існує в багатьох культурах як невіддільна частина релігійної та культурної системи. У своїй фундаментальній книзі «Чаклунство, оракули та магія серед азанде» (1937) Еванс-Прітчард продемонстрував, що магія є невід'ємною частиною релігії та культури, яка використовується для пояснення подій, які неможливо зрозуміти чи контролювати іншим чином [44].

Серед відомих дослідниць теми відьомства, особливо в контексті гендерної експлуатації та насильства над жінками, є відома італійсько-американська феміністка Сільвія Федерічі. Її праця «*Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*», стала основною в осмисленні масового процесу «полювання на відьом» у ранньомодерний період Європи. На думку дослідниці, репресії проти жінок та обвинувачення їх у чаклунстві мали системний характер, і не були випадковими проявами релігійного фанатизму – «Полювання на відьом – це не атавізм, не залишок феодального минулого, а фундаментальна передумова переходу до капіталізму» [45].

Федерічі розглядає «полювання» з марксистської точки зору, включаючи феміністичну теорію, та наголошує, що традиційна марксистська теорія ігнорує роль жінок, репродукцію та підпорядкування тіла «базовому накопиченню». На її думку, відьми – це жінки, які кидають виклик нормам неоліберального капіталізму: вони мають знання про тіло, медицину та репродуктивний контроль, і вони живуть під контролем чоловіків, сповнені небезпеки у свободі. За це їх потрібно зламати, покарати або знищити [45]. У культурному та феміністичному середовищі праці Сільвії стали підґрунтям для розуміння теми відьомства, як форма жіночого опору. Її погляди доволі активно обговорюються і на даний час, а ідеї знайшли своє відображення в роботах українських дослідниць таких, як Катерина Диса та Оксана Кісь.

Темою відьомства цікавилась і українська дослідниця, яка є доктором історичних наук – Оксана Кісь. У своїх роботах вона аналізує, як образ відьми в українській культурі пов'язаний із системами гноблення жінок, соціальним контролем та стигматизації жіночої сили. У своїх роботах Оксана детально описує теми жіночого тіла, насильства, репродуктивності жінки, табуовані у суспільстві, де жінка сприймається як загроза патріархальному устрою. Саме в контексті даних подій авторка використовує постать відьми, як приклад того, як «традиційне суспільство конструює небезпеку в образі вільної, незалежної або непідконтрольної жінки» [13].

Дослідниця зазначає що образ відьми втілює архетип жінки, яка має велику силу та незалежність, що у патріархальному суспільстві сприймається, як загроза встановленому порядку. Вона пише так: «Українська традиційна культура дуже некомфортно співіснувала з жінками, які не вписувалися у встановлені ролі матері, дружини, берегині... Самостійна, досвідчена жінка, яка мала власне знання, вплив або не прагнула заміжжя, ставала загрозою – і саме її найчастіше таврували як «відьму»» [13]. Хоча тема відьом не є ключовим дослідженням у роботах Оксани Кісь, проте завдяки її аналізу ролі жінки в історичні періоди коли та ставала об'єктом культурного контролю та насильства, мають величезне значення для осмислення гендерної природи образу відьми в українській культурі.

Таким чином теоретико-методологічні підходи до феномену відьом у культурології ґрунтуються на аналізі історичних, соціокультурних та феміністичних аспектів. Від книги «Молот відьом», яка закріплювала образ відьми, як загрозу суспільному порядку, до критичного переосмислення Жуля Мішле, який розглядав відьом як жертв репресивної системи – ці роботи демонструють еволюцію сприйняття архетипу відьми. Григорій Грабович у своїй роботі «Кохання з відьмами» аналізує український літературні та фольклорні уявлення відьми, а Катерина Диса досліджує судові процеси у ранньомодерний період України, та розкриває механізми соціального контролю. Микола Костомаров та Іван Нечуй-Левицький у своїх творах відображають народні уявлення про чаклунство, які вкорінені в нашій культурі. Сільвія Федерічі та Оксана Кісь пропонують феміністичний погляд на дану тему. Полювання на відьом вони трактують, як прояв гендерного насильства з боку патріархального суспільства. А Василь Милорадович, Володимир Галайчук і Олександра Пальчевська досліджують етнографічні та історичні аспекти відьомства. Еванс-Прідчарт в свою чергу аналізує магичні практики в африканських культурах, розширюючи географію дослідження. Отож ми бачимо, що розглядаючи тему відьомства як соціально-культурного та

політичного феномену, дозволяє нам простежити його трансформації від об'єкта переслідування до символу жіночої сили та опору.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ОБРАЗУ ВІДЬМИ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ

2.1. Репрезентація образу відьми в історико-культурній динаміці.

Образ відьми глибоко вкорінений в людській уяві й культурних традиціях. Він існує з найдавніших часів історичного розвитку культури. Ще до того, як інквізиція почала переслідувати жінок, яких називали відьмами, їх рахували цілительками, особами, які мали тісний зв'язок з лікувальними практиками, сакральною силою та здібностями до магії.

В епохи палеоліту та неоліту жінки відігравали важливу роль у житті племен. Вони були носійками життя, охоронцями багаття та проміжними посередниками між світом живих та духів. Однією з найвідоміших знахідок кам'яної доби є археологічна реліквія – Венера Віллендорфська. Ця статуетка зображає жінку з акцентом на великі груди, живіт та стегна, вона мала релігійне значення. В первісні часи жіноче тіло та єство сприймалися, як джерело невичерпної магичної сили [47].

В уявленні стародавніх часів відьми розглядались не як злі постаті, а як ворожки, провидці та цілительки. У міфології різних народів, як до прикладу, шумерів, єгиптян, скандинавів, жінки, які мали магичні здібності, володіли знаннями про народження, смерть і долю. Як приклад можна взяти єгипетську богиню Ісіду – могутню чарівницю. Їй вдалося, маючи знання магії та чаклунства, народити сина Гора від мумії свого вбитого чоловіка Осіріса. Образ Ісіди часто асоціюється зі зціленням та захистом, а також глибоким знанням законів природи, ці риси є ключовими для стародавніх відьом як мудрих охоронниць магії. Іштар, яка є частиною шумерсько-акадської міфології, богиня кохання, вона здається пристрасною та амбітною фігурою. Як стародавній тип чарівниці, вона втілює перетворюючу магію, пов'язану з

амбіціями та зв'язком зі світом бажань і природних емоцій. Її міфи демонструють здатність впливати на порядок і створювати зміни.

Одна з найвідоміших богинь Греції – Геката, була тісно пов'язана з магією, темрявою, роздоріжжям та руйнуванням, але вона також постає, як дарувальниця життя. Вона символізує містичну сторону відьомської давнини, об'єднує у своєму образі духів і перехід між світом живих та мертвих. Триобразність цієї богині розкриває минуле, сьогодення та майбутнє, а також роль відьми як сполучної ланки між різними сторонами життя [9].

Дочка ванів у скандинавії Фрейя – богиня кохання, краси, народження та смерті, чарівниця Седа. Вона символізує відьму, яка створює магію, щоб керувати долею та спілкуватися з іншими світами. Її незалежність, чарівність і знання роблять її могутньою представницею жіночої естетики. Кожна з цих богинь була не лише об'єктом шанування, але й символом жіночої мудрості, сили та магії [58].

У греко-римській міфології образ відьми почав набувати темного характеру. Відомими прикладами є образи Цирцеї та Медеї. Чарівниця з «Одіссеї» Гомера, Цирцея – міфічна відьма, дочка бога сонця Геліоса та океаніди Персеї. Вона володіє знаннями про трави, зілля, які дозволяють їй перетворюватися на антропоморфних тварин. Її магія відображає відьомський образ через її зв'язок із природою та рослинами та здатність до трансформації.

Відомою відьмою та жрицею як Цирсея була також Медея, родичка бога сонця Геліоса. Вона набула відомості в легендах пов'язаних з Яносом та Аргонавтами, в яких її магія допомагає Яносу здобути золоте руно. Медея була прив'язана палким коханням до Яноса, що призводить до неймовірної трагедії та болю кили її зраджують. Цей образ відкриває нам інакшу сторону відьми-жінки, що має велику містичну силу, але також проявляє людську слабкість та емоційність. Вона зображає творчі та руйнівні аспекти магії [43].

Згодом у давньоримській культурі з'являється демонічний образ Стриги – нічної істоти, яка асоціюється з чаклунством та вампіризмом, бо п'є кров немовлят і молодих людей. Її описували як красиву жінку, яка володіла

магічною силою, та могла за бажанням перевтілюватись на тварин. Вона сприймалась як символ зла та небезпеки, ототожнювалась з нічтю і смертю. До речі образ Стриги був використаний у серіалі компанії Netflix «Відьмак». Загалом цей образ дуже схожий на інших міфічних істот, таких як Ламія – давньогрецька красуня яка постраждала через ревності богині Гери. Вона збожеволіла після вбивства своїх дітей і тому почала вбивати чужих. Вже з часом вродливих, але жорстоких жінок або відьом почали називати ламіями, які зваблюють юнаків та випивають їхню кров [48]. Отож ми бачимо, що в давні часи люди сприймали відьом по різному. Залежно від обставин вони були небезпечними, але також і шанованими постатями.

Образ відьми пройшов певний період трансформації у добу середньовіччя, саме тоді коли відбулась заміна язичницьких вірувань та переконань на християнські. Відьма стала сприйматись не просто жінкою яка практикувала магію, лікувала людей або ж мала знання про рослини та їх властивості, а як негативний, демонізований персонаж. Її уявляли як прислужницю диявола яка становить загрозу релігійному порядку.

Ще в зачатках середньовічної епохи в деяких сільських громадах зберігалися язичницькі кульки у яких жінки відігравали свою роль Матері-Землі під прикриттям провидиць та знахарок. Усі свої знання, а саме лікувальні властивості, розуміння природи і її циклів вони старанно зберігали та намагались передати майбутньому поколінню. Але через поширення християнства по Європі й укріплення влади церкви усі ці знання почали визнавати небезпечними, і бісовськими. Саме тому з часом церква почала витісняти й навіть знищувати таких «знаючих» жінок.

У християнському баченні жінка поставала джерелом гріха через свого першопредка Єву яка фігурує у Священному Письмі – Біблії. За цим трактатом перші з людей створених Богом є Адам і Єва які проживали в райському саді Едем. Вони могли проживати там, і заборон у них не було окрім однієї, а саме – «І заповів Господь Бог людині, кажучи: «Від усього дерева саду можеш вільно

їсти, а від дерева пізнання добра і зла не їж, бо в день, в який ти їстимеш з нього, смертю помреш.» [3]. І так усе й було, але до певного часу.

Одного дня змій, який був найхитріший з усіх живих істот, спокусив Єву з'їсти плід з дерева пізнання, хоча Бог заборонив це робити. Єва взяла плід і віддала його Адаму. Коли вони їли, вони набували відчуття добра і зла, але водночас вони виявляли себе оголеними та відчували сором. Коли Бог почув непослух Адама та Єви Він вигнав їх з Едемського саду. Щоб у них більше не було дерева життя [3]. Це вигнання ознаменувало початок людського життя на землі, час, сповнений страждань, труднощів і смерті. І саме через цю історію християнський люд почав ставитись до жінок, як до гріховних створінь. Що до речі існує і на даний час, та викликає велике обурення від жінок. Отож в період середньовіччя жінка починає сприйматись як неконтрольований об'єкт наділений через мірною сексуальністю, тілесністю – що стає причиною страху, недовіри та потреби у контролі.

У IX та X століттях у церковних документах почали описуватися такі явища, як «нічні польоти», зустрічі відьом або як ще їх називають шабаш. Ці ідеї відображені в міфології та церковному вченні, а згодом були розвинені в книгах, зокрема в «Молот Відьм» книзі що написана Генріхом Крамером та Якобом Шпренгером. Саме ця книга в подальшому використовувалась як знаряддя для знищення «зла» тобто «чаклунства».

Орієнтуючись на книгу Крамера, церква і різні державні діячі створили юридичну систему для боротьби з єресю тобто відьомством. Інквізиція мала повне право засуджувати відьом тобто жінок які підозрювались в магії та змові з дияволом. Але часто їх звинувачували через речі, які люди не могли пояснити, тобто раптова посуха, поява нової хвороби, неочікувана смерть. Тож як це буває у всіх, стикнувшись з проблемою найлегше знайти винного ніж розібратися у чому справа. А звинуваченими зазвичай були найбільш вразливі, незахищені люди-жінки.

Саме ця тема також просувається у статті Тетяни Печохи та Олени Ворон: «Поширеними є думки, що за переслідуваннями відьом ховалися гендерні

конфлікти, оскільки, дійсно, більшість звинувачених і страчених – жінки. В середньому вони становили чотири п'ятих усіх жертв процесів, хоча в різних регіонах в різний час частка чоловіків могла сильно коливатися. Однак ця констатація сама по собі може служити лише вихідним пунктом для вивчення конкретних мотивів процесів» [25].

Мисливці за відьмами дуже пильно стежили за людьми, намагаючись відрізнити відьму у натовпі. Вони коригувалися другою частиною «Молота відьом» про те як відрізнити відьму. Зазвичай відьмами вважали переважно жінок самотніх, вдів, бідних, хворих, надто красивих або ж надто потворних, загалом тих хто відрізнявся від звичайного люду [51].

Згодом ці уявлення почали формувати образ середньовічної відьми. Переважно старої жінки зі спотвореним виглядом, який ще більше відштовхував людей і одна з найважливіших рис – це «дурний» погляд, яким вона могла проклясти людину. Також у кожної відьми на тілі повинна була бути “мітка диявола» це міг бути шрам, родимка або родима пляма, яка пояснила б її зв'язок з нечистим. Ну і як же без головного атрибуту відьми, її «транспорту», а саме мітла на якій та літала на шабаш.

До слова, завдяки такій маленькій деталі як мітла в епоху Ренесансу можна було уникнути звинувачення. Всього лиш потрібно було поїхати в голландське місто Аудерватер та зважитись на спеціальних «відьминих вагах». Саме завдяки ним у Нідерландах ситуація з полюваннями на відьом була набагато кращою, ніж в інших країнах. Отож звинувачену відьму ставили на ваги, якщо її вагу вважали припустимою, тоді їй видавали сертифікат який затверджував її довічну непричетність до чаклунства і диявола.

Тому багато жінок їхали у це містечко, щоб так сказати випробувати свою долю і мати доказ своєї невинуватості. До речі коштувала ця послуга досить дорого, і завдяки своєму доходу щедро поповнювала скарбницю міста. Але чому це було так важливо? Усе досить просто, вважалося що мітла може витримати відьму вагою до 50 кілограмів. Якщо ти важиш більше, можеш бути спокійною: тебе вже точно не звинуватять. І такий випадок було зафіксовано у

1624 році, коли звинувачену у чаклунстві жінку яка пред'явила сертифікат про невинність було виправдано [33].

І все ж таки знайти відьму – це половина справи, але потрібно ще довести її провину. Саме тому в епоху Ренесансу були свої методи допиту, які зараз вражають своєю жорстокістю. Основним методом для отримання зізнання були тортури. Серед них – розтягування на дибі, припікання залізними предметами, ламання кінцівок спеціальними пристроями. Вважалося, що через біль обвинувачені зізнається швидше у своїх злочинах [51].

Але історія зазначає, що бували і так звані «гуманні» суди, коли тортури намагались «не використовувати», щоб на виголошенні вироку тіло обвинуваченої було чистим. Обумовлювалось це так, ніби жертва самотійно і без тиску зізналась у своїх злочинах. Здебільшого це була показова вистава для глядачів. Але треба визнати, що винятки були: «Переслідування в Англії за чаклунство відрізнялося певною самотійністю, оскільки Ла Манш оберігав країну від практичного вияву, властивого решті Європи. Так, в Англії ніколи не було нелюдських тортур – жодного з тих інструментів, які використовували, наприклад, німецькі тюремники чи інквізитори. Крім того, в Англії ніколи не спалювали відьом заживо біля стовпа – хоча це широко практикувалось, зокрема у Шотландії» [25].

Також траплялися випадки, коли судді використовували психологічний тиск на обвинувачуваних, обіцяючи прощення або полегшений вирок. Але навіть після зізнання досить рідко когось звільняли від обвинувачень. Сцени тортур, допитів і суддів над відьмами були дуже детально описані в чеському фільмі «Молот відьом» (1969). У фільмі розкриваються події XVII століття, коли інквізиція тримала у страху усю Європу. Інквізитори які їздили по містах та селах, через тортури, обман влаштовували полювання на відьом. Саме зображення примусових зізнань, які дуже сильно нагадували методи комуністичного режиму 50-х років фільм був знятий з прокату і став доступний для перегляду тільки у 1989 році [19].

Уявлення про те, хто така відьма, дуже добре вкоренилося ще в середньовіччі, але їх переслідування набули свого піку в епоху ренесансу, до прикладу можна привести – «Аналіз звинувачувальних актів Англії засвідчує, що пік полювання на відьом припадає на час правління королеви Єлизавети. Нове піднесення переслідувань сталося під час Англійської революції. Співвідношення кількості повішених з кількістю висунутих звинувачень у п'яти графствах (Хартфорд, Кент, Сюррей, Ессекс і Суссекс) свідчить, що найнебезпечнішими для відьом були останні роки правління Єлизавети (41% страчених) і перші роки Англійської революції (зокрема, масові страти були в 1647 р.). Загальна кількість страчених відьом в Англії за період з 1542 р. до 1685 р. не перевищує 1000 осіб» [25].

Наразі можна знайти дуже багато історій з того часу, до прикладу, – «Від «полювання на відьом» дійсно страждали і заможні, і освічені жінки, серед яких німкеня Ребекка Лемп – мати 6 дітей і дружина бухгалтера, яку заарештували у 1590 році. Ребекка була однією з 32 підозрюваних у німецькому місті Нердлінген. Її знамениті листи до сім'ї з ув'язнення стали цінними свідченнями про «істерію щодо відьом» у Європі. У листах Ребекка писала, що не винна й обов'язково повернеться додому. Попри спроби бухгалтера довести невинуватість дружини, її спалили на вогнищі 9 вересня 1590 року» [35].

Особливу увагу інквізиція приділяла до повитух і цілительок, бо ті добре розумілись у медицині. Як наголошується в історичних дослідженнях, законодавство та церковні накази XIV-XVII століть принижували жінок-лікарок: відмовляли в медичній освіті, а будь-яку нелегітимну практику трактували як чаклунство. Таким чином, селяни, боючись церковної цензури, часто вважали успішних акушерок «справою диявола», особливо якщо пологи чи лікування були важкими. Сучасні науковці кажуть що такі методи, вкорінювали поняття – «будь-яка жінка, яка займалася медициною без університетської освіти, вважалася відьмою» [55].

І хоча відьмами вважали переважно жінок, іноді з'являлися і випадки, коли чоловіків засуджували за чаклунство. В європейських країнах кількість

засуджених чоловіків була не більше 20-30%, але у різних країнах ситуація сильно відрізнялась. Катерина Диса зокрема писала: «У Фінляндії чоловіки становили 50% обвинувачених, в Естонії – 60%, у Росії (принаймні у XVII сторіччі) – 70%, а в Ісландії аж 90%. На мою думку, це свідчить про те, що в різних культурах були різні уявлення про природу відьомства: одні (їх більшість) пов'язували чари з жіночою сферою впливів, інші – з чоловічою. В українських землях відьомство очевидно вважалося жіночою справою – чоловіки тут складають не більше 22% звинувачених» [11].

Одна з найвідоміших хвиль судових процесів над відьмами розпочалась у 1692 році в колонії Салем, штат Массачусетс. Для Північної Америки така подія стала символом релігійного фанатизму людей, що найбільше проявилось в умовах соціальної нестабільності. Найбільшим проявом тодішньої мізогінії суспільства було те, що серед усіх обвинувачених велику частку складали жінки. «185 осіб звинуватили у чаклунстві, 156 офіційно звинуватили, 47 зізналися та 19 стратили через повішення» [28]. Ця трагедія залишила глибокі шрами не тільки у пам'яті людей Сполучених Штатів, але й усього світу. Історія назавжди закарбувала усі згадки про Салем, як про приклад негнотного людського фанатизму, політичного гноблення, судових зловживань та руйнівної сили дискримінації. Завдяки цим подіям людство може ще раз переконатись в тому, що стереотипи в поєднанні з громадською думкою можуть призвести до неконтрольованих переслідувань та трагічних смертей.

У світовому світосприйнятті з'явилися значні зміни з приходом доби Просвітництва. Більшість мислителів почали скептично до стереотипів про відьомство, і ставили під сумнів взаємодію жінок з дияволом. Раціональне мислення набувало все більшого значення з розвитком науки та поширенням імперіалізму та гуманізму, а церковний вплив тим часом поступово слабшав. Однак переслідування відьом тривали й далі. Деякі європейські країни, а саме – Німеччина та Польща, ще проводили суди над відьмами. Проте до середини XVIII століття все більше країн починали скасовувати, або просто переставали використовувати закони щодо відьомства. Цей період став завершальним

етапом згасанням масової істерії щодо відьомства. Поступово люди почали довіряти науці та ставали більш освіченими, що призвело до скептичного ставлення до ідеології церкви та надприродних уявлень.

Наука почала відігравати доволі важливу роль для людей XVII століття, пояснюючи явища які раніше вважались надприродними – магічними. Британські лікарі Томас Вілліс і Томас Сіденгем, висували гіпотезу, що психічні розлади насправді мають фізіологічне походження і вони не є наслідком чаклунства чи одержимості. У XVIII столітті лікарі почали офіційно займатись судовими процесами що стосувались нового напрямку судово-психіатричної експертизи. Як зазначає історик медицини Ж. М. Пірс, – «Керівникам [притулків], які часто є людьми з обмеженими знаннями та меншою людяністю, дозволено нав'язувати своїм невинним в'язням найдовільнішу систему жорстокості та насильства. Однак досвід пропонує численні та щоденні докази щасливішого ефекту м'якого, примирливого лікування, яке стає ефективним завдяки стійкій та безпристрасній твердості» [49].

На межі XVIII–XIX століть популярним став гуманістичний підхід до лікування душевнохворих. Французький лікар Філіп Пінель у Парижі оскаржив жорстоке поводження з пацієнтами, особливо ланцюги, і наголошував на необхідності м'якого, людяного ставлення. Він писав, що «медиканти, які часто мають обмежені знання і ще менше людяності, безсовісно застосовували надмірне насильство», тоді як досвід показував, що «м'яке, поступливе поводження» є набагато результативнішим. Пінель прямо заявив – «Божевільні – це далеко не грішні люди, які заслуговують на покарання, а хворі люди, чий нещасний стан заслуговує на все співчуття, яке належить стражденному людству» [49]. Цей гуманний підхід поступово змінив суспільне сприйняття: відьом почали розглядати не як злочинців, а як осіб із психічними вадами чи порушеннями, здебільшого недієздатних.

Перехід до раціонального погляду на «відьомські» явища був поступовим, але його добре видно на прикладі конкретних історичних

постатей. Уже в XVI столітті Йоганн Веєр став одним із перших, хто виступив на захист осіб, звинувачених у чаклунстві. У XVIII столітті ідеї Просвітництва набули поширення завдяки таким представникам філософії, як П'єр Бейль, котрий критикував релігійні упередження та застерігав суди від некоректних звинувачень.

На межі XVIII-XIX століть психіатри та лікарі стали ключовими фігурами у перегляді ставлення до людей яких звинувачували у чаклунстві. Діяльність таких людей започаткувала сучасну психіатрію – поступово сформувалася концепція психологічного пояснення психічних розладів, таких як манія чи істерія. На заміну релігійним уявленням про одержимість, лікування почало ґрунтуватися на більш гуманному підході: відмова від тортур, покращення умов утримання пацієнтів, з'явилася практика роботи з емоціями. Врешті-решт, середньовічні бачення про відьомство поступилися місцем науковому розумінню душевних хвороб, а старі концепції угод з дияволом втратили свою силу [62].

Отож у підсумку зазначимо, що образ відьми у різні історико-культурні періоди зазнавав певних змін. Ще в давні часи жінки які володіли магічними здібностями, бачили дещо більше ніж інші та могли зцілювати дуже шанувались звичайними людьми. Їх вважали сполучною ланкою між світами, та навіть ототожнювали із богинями різних міфологій світу. Таких жінок поважали але також остерігались через велику силу. З появою християнства та зміною світоглядних уявлень, відьми стали загрозою релігійному порядку. За тодішньою ідеологією вони були ледь не найголовнішим злом після диявола, яке потребує знищення. Хоча все ж однією з найголовніших причин такого ставлення до жінок можна вважати становлення патріархального устрою та дискримінацію за гендерними ролями. Також була створена доволі мізогінна за своєю ідеологією спеціальна книга «Молот Відьом», котра допомагала виявити та знищити жінок які підозрювались у змові з дияволом. В подальшому це призвело до неконтрольованих переслідувань та вбивств інквізицією, зазвичай ні в чому не винних жінок. Події у колонії Салем хоч і відбулись вже більше

300 років назад, але ще й досі викликають жах у всіх, хто стикається з даною темою. Середні віки аж до епохи Просвітництва невимовно стали одним із найжахливіших прикладів людського релігійного фанатизму та гендерної дискримінації, особливо стосовно відьомства. У подальшому ми прослідковуємо, що з розвитком науки та раціонального мислення стереотипи, щодо відьми відходять у минуле. А її образ починає асоціюватись не тільки із злом, а також стає символом протесту проти соціальних норм.

2.2. Образ відьми в контексті європейського світогляду.

Віра в магію повсюдно поширена в давніх формах світогляду. Кажуть, що в стародавніх культурах люди вірили в істот, яких ми сьогодні називаємо відьмами, що використовували магію для руйнування. Починаючи з III століття, у Римській імперії каралася лише «шкідлива» магія «*damnificus*». «Шкідливе чаклунство» часто зазнавало знищення, тоді як «доброзичлива» магія «*wohltägige Zauberei*» уникала покарання. «Лише з розвитком християнської релігії у IV столітті нашої ери почали застосовувати смертну кару за будь-який натяк на чаклування. Вражає те, що ранні християни взагалі не вірили в ефективність магії, а вважали саму спробу чаклувати диявольською» [50]. Ця докорінна зміна пояснюється єдністю Церкви яка боролась зі язичницьким злом.

У середньовічній добу церковні теологи здебільшого не сприймали чаклунство як щось значуще. Блаженний Августин (IV-VI століття) вважав, що практикування магії не є ефективним саме по собі, а радше слугує проявом свідомої спокуси дияволу, на який людина свідомо погоджується. З його поглядами погоджувалися протягом майже тисячоліття – з V до XIII століття. З підтримкою інквізиції переслідування «справжніх» відьом у той період практично не відбувалося.

Церква, хоча й засуджувала чаклунство, проте не бачила в йому великої загрози та ставилася до нього радше як до забобонів. До прикладу, у «Єпископському каноні» (906 рік) нічний політ жінок із дияволом трактувалися

не як реальний обряд, а як ілюзія, викликана втомою та спокусою. Тому карали не за сам акт чаклунства, а за вірування в нього, хоча це не спонукало до відлучення від церкви. Отож, у середні віки (приблизно до XII-XIII століть) регулярного «полювання на відьом» офіційно не проводилося, оскільки не існувало чітко поняття як виявляти їх серед простих людей [50].

Уявлення про відьом у народній свідомості сформувалися під впливом давніх міфологічних традицій та християнських настанов. Водночас у сільських громадах широко практикували чарування. «Люди використовували магічні процедури, часто навчені батьками, для безлічі цілей. Вони вірили в прикмети та ознаки. Традиційні церемонії та обряди, що включали магічні елементи, також використовувалися з таких причин, як захист та благополуччя худоби та врожаю» [40].

Добрі чарівники або волхви (так називали цілителів в селах), до них зверталися за допомогою коли потрібно було зняти чари, знайти загублену річ, виявити відьму чи злодія [40]. Практиків білої магії сприймали як корисними й доступними в суспільстві, так як церковні заборони стосувалися переважно до злої, темної магії (*maleficum*). В цілому, відьма могла бути не лише загрозою, а й берегинею знань, важливою постаттю у традиційній культурі.

У європейській культурі відьми дуже часто сприймалися як жінки, які володіли «неправильними» або «загрозливими» здібностями. Сформувалося таке переконання, що вони здебільшого старші жінки, які були тісно пов'язані союзом з дияволом. Як зазначає «Britannica», що в період ранньомодерний більшість жертв судових процесів про чаклування були саме жінками, що відображає глибоку вкоріненість упередження суспільством щодо незалежних або нетрадиційних жінок [42].

Важливо розуміти, що багато жінок, які володіли знаннями про лікування за допомогою лікарських трав та народною медициною, називали цілительками. Водночас їх також могли вважати відьмами, особливо якщо вони вирізнялися самостійністю чи не відповідали загальноприйнятим нормам. Соціальні проблеми, такі як посухи що супроводжувала собою не врожай чи епідемії

захворювань, часто в цьому звинувачували злі чари, а страх перед чаклунством зростав. Таким чином, образ відьми закріпився в колективній уяві як уособлення небезпечної магії та порушення соціального порядку.

Гравюра Ганса Бальдунга «Відьомський шабаш» (1510) відображає характерний для епохи Ренесансу та раннього Нового часу образ відьми. На ній зображено оголених жінок, що зібралися навколо казана, а також відьма, яка летить на мітлі. Ця сцена закріпила популярний візуальний стереотип відьми – з котом і казаном – що поширювався завдяки масовому друку. У XVII столітті через численні бульварні листівки та гравюри цей образ ще більше зміцнився. Як зазначає дослідник Джон Кребб, саме друкована графіка цього періоду сприяла формуванню архетипу старої відьми, що літає на мітлі та має супутника у вигляді кота [4].

У пізньому Середньовіччі та на початку Нового часу церква поставила акцент на переслідуванні «єретиків – чарівників». З XIV-XV століття теологи почали стверджувати, що чаклунські практики, такі як нічні польоти, шкідництво чи здатність викликати якесь стихійне лиха до прикладу бурю, є не просто забобонами, а наслідком реальної взаємодії з дияволом. Одним із найвпливовіших мислителів у цьому питанні був Фома Аквінський, який у своїх трактатах детально описував магичні діяння відьом і називав їх загрозою для людей «*schadensbringende Weiber*». Його погляди стали підґрунтям для майбутніх репресивних кампаній проти чаклунства [50].

Масові суди над «відьмами» набули величезного масштабу в XVI-XVII століттях. За цей період в Європі відбулося понад 30 000 процесів, у результаті яких десятки тисяч людей, переважно жінок, були страчені через спалення або утоплення. Полювання на відьом стало одним із найтемніших розділів європейської історії, що демонструє, як страх, релігійні догми та соціальна нестабільність могли призводити до систематичних репресій [50].

З часом образ відьми утвердився як стійкий архетип який знайшов своє відображення у мистецтві та літературі. Їх почали зображати в народних казках і пригодницьких сюжетах XIX-XX століття де вона постає як символ магичної

сили та таємничості. Такі відомі письменники як Микола Гоголь, Богдан Лепкий, Ольга Кобилянська та інші автори, черпаючи натхнення з українського фольклору почали використовувати образ відьми у своїх творах. Доволі багато науковців кажуть що письменники XIX-XX століття зверталися до постаті жінки – відьми як до давнього культурного конструкту. Вона уособлювала традиційні вірування і народні уявлення про магію та надприродне, а її значення змінювалося залежно від контексту. Як зазначає джерело ukrsense.dp.ua, «образ жінки – відьми є фольклорним, тобто надбанням народу» [31].

У XX столітті мас-медіа почали активно переосмислювати цей архетип. Відьма перестала бути виключно загрозливою фігурою і набула більш привабливих, іноді романтизованих рис, що значною мірою вплинуло на її сприйняття в популярній культурі.

Підсумовуючи даний підрозділ можна відзначити, що відьма у європейському світогляді постає як жінка котра володіє величезною силою, яка може бути як шкідливою так і доброзичливою. І у давні часи відношення людей до чаклунства залежало саме від того на добро чи на зло відьма використовує свої здібності. Коли християнство з'явилося на європейських землях церква не сприймала ефективність чаклунства, а називала його бісівською справою. Людей що практикували магію засуджували у спокусі та поклонінні дияволу, але до рішучих дій ніхто не звертався. Взагалі засуджували навіть не за сам акт чаклунства, а за віру у нього. Пам'ятаючи давні традиції деякі люди все ж практикували магічні дії, як цілителі або волхви, та іноді навіть допомагали іншим. У європейській культурі відьмами вважали переважно жінок. Тому якщо якась жінка вирізнялась, знала медицину або розумілась у травах, тобто знала більше ніж потрібно на думку патріархального суспільства, її скоріш за все називали відьмою. Згодом завдяки гравюрі «Відьомський шабаш» закріпився образ відьми котра літає на мітлі, варить зілля у казані та має свого супутника – kota. У пізньому середньовіччі і майже до 18 століття відьом почали сприймати, як небезпечну загрозу, та намагались ловити і судити, в

результаті чого було забрано багато невинних життів. Незважаючи на дані події образ європейської відьми пройшов дуже тяжкий шлях становлення до свого сучасного втілення.

2.3. Образ відьми в українському світогляді.

Знахарка, мольфарка, ворожия, босорка, опириця, чередільниця – саме такими іменами в різних частинах нашої країни називають жінку, яка володіє певними магічними здібностями. У цьому ж контексті уживається узагальнений термін – відьма. «Сама назва «відьма» походить від слова «відати» – праслов'янська форма «знати» [24]. З цього випливає розуміння, що відьмами були ті жінки, які мали особливі чаклунські знання та навички, що відрізняло їх від звичайних людей.

Найімовірніше, що в дохристиянський період на наших землях відьом поважали, зверталися до них за допомогою і ставилися до них з острахом. Адже вони дуже добре розумілись в знахарській справі та жили в гармонії з природними силами. Водночас не тільки жінки були дотичні до таємних знань. Існували і представники чоловічого роду – відьмаки. Їх вважали набагато сильнішими за звичайних відьом, так як вони могли виправити скоєне жінкою. Також відьмаки нібито відігравали головну роль під час відьомських зібрань [8]. Але здебільшого вони майже нічим не відрізнялись.

Традиційно вважалося, що відьми були двох видів: родимі та вчені. Родимі отримували свої сили в спадок від матері чи бабусі. В народі казали, що з'являються ці відьми від зносин з чортами. «Головною ознакою такої відьми було щось незвичне на тілі, чи то каліцтво якесь, чи можливо хвіст, який відьма намагалася сховати. Вважається, що родимих відьом є значно менше ніж вчених, і вони добріші. Існує таке уявлення якщо у когось одна за одною народжується багато дівчат то одна з них точно має бути відьмою: «Сьома дочка в сім'ї обов'язково буде відьмою <...> Де є п'ять дівок, то мусе бути їдна відьма» [8].

Вчена відьма вважається більш суворою і небезпечною через те, що отримує свої знання свідомо. Існували повір'я, що сили вона набувала після того, як продала свою душу нечистому, чи навчилась магії з чорної книги, або перейняла знання від старої відьми ще за її життя, коли та вже помирала. В Івано-Франківській області старожили розповідали: «Було так, що воно в роду по лінії йде, що мати дочку вчить, та вже свою. Але казали, що вроджені відьми сильніші» [8].

Люди вірили, що вирізнити відьму з-поміж інших людей можна було через каліцтво або хвіст, але якщо відьма цього не хотіла, побачити такі речі було дуже складно. Відьми мають сили перетворюватись, тому вдень це могла бути красива молода дівчина, а звечора – потворна стара баба. Перевтілюватись відьма може і в тварин та різні предмети. Як зазначено у статті дослідниці А. Ніколаєвої, – «в українських теренах відьма могла обертатися на жабу ропуху або кішку. Часто таких тварин заставляли біля своєї корови у хліві й тоді вже мали підозру, що це відьма, яка прийшла доїти корову. Часто переказували, що бачили, як дорогою сунеться копиця сіна» [24].

Перевтілювались відьми задля того, аби відбирати чи псувати чуже молоко. А якщо відьму розсердити, та може зробити так, щоб корова доїлася кров'ю або печеним молоком. Коли у людей таке траплялося і вони бачили щось підозріле, чи то кота, чи якийсь предмет, то намагались його вдарити або покалічити. Якщо потім зустрічали жінку, яка мала нещодавнє каліцтво, її вважали винною і називали відьмою.

За народними повір'ями, відьми часто проводять колективні зібрання – шабаші: «Серед таких місць відомі, наприклад, Лисі гори в різних містах, село Стобихва на Любешівщині, село Глибівка на Богородчанщині» [24]. Існують уявлення, що туди відьми діставались, літаючи на мітлах, коцюбі чи коромислі.

Для цього перед польотом відьма намащувалась спеціальною маззю, яка була зроблена з людської крові, дитячого жиру та соку осики або ж з її кори. Хоча щодо осики є багато суперечок, так як вважається, що відьма боїться цього дерева бо воно втілює в собі сакральні сили і захищає від зла [7, с. 128].

На думку дослідниці Н. Войтовийч, «на відміну від західноєвропейської традиції, в Україні відьма була повноправним членом церковної громади й могла вільно відвідувати служби, про що свідчать сюжети народних переказів про способи впізнавання відьми та про її злі дії саме під час літургії у храмі» [7, с. 128]. Люди казали, що відьма відвідує храм для отримання своєї чаклунської сили, отримає вона її після того як поскубає священника за ризи. Її можна розпізнати у церкві за декількома прикметами.

Відьма завжди вдягає вбрання до церкви навиворіт, також вона не їсть причастя і стоїть схрестивши ноги, та навіть свічку вона ставить іншим боком. Під час служби вона може шепотіти мотиву «Отче наш» навпаки, і у записках за упокій вписувати живих людей, щоб їм нашкодити. Особливо активними відьми стають у великі церковні свята, такі як Великдень, Різдво, Водохреща. Окрім своїх злих справ, що вони роблять у церкві, відьми також можуть ходити по сусідських хатах та просити позички. Саме так вони перекладають свої хвороби чи негаразди на інших [8].

За народними повір'ями, щоб захиститись від відьми та її чар існує багато способів. Зокрема, в Івано-франківській області фольклористи записали такі поради: «Треба свяченим маком-тріскуном посипати, то такий мак, що сам насіявся. Я то завжди обсипаю стайню перед Іваном. Кажуть, що відьма не прийде, поки не визбирає весь той мачок» [8]. Для захисту також використовували сіль та попіл, яким присипали поріг, аби відьма навіть не намагалася його переступити, або ж ставили біля дверей віник чи над ними малювали хрест із сажі чи глини, якою змащували піч [8].

Найголовнішою ознакою відьми є її важка смерть. А. Ніколаєва у своєму дослідженні зазначає: «Аби вмерти, відьма мусила попросити прощення в кожного, кому зробила шкоду або передати комусь свої знання» [24]. Дуже часто такі смерті нібито супроводжувалися поганою погодою. Кажуть, що буря очищає світ від відьми; грім виганяє душу відьми з її тіла та переносить у потойбічний світ, а дощ змиває усе зло. Водночас люди вірили, що не кожна відьма за своє життя робила лише зло. Є й ті, які використовували свої сили на

добро. А коли під час смерті такої відьми знімається буря, люди кажуть, що це ангели борються з чортами за її душу.

Часто відьма помирає дуже довго, смерть її може тривати від декількох днів до тижнів. І тому рідні або знайомі вдавались до різних методів щоб допомогти душі покинути тіло. У руки вмираючої клали свічку, освячену в страсний тиждень, або перекладали її тіло на підлогу. Відкривали вікна двері і у деяких випадках зривали стелю або біля комина, або над місцем, де лежала відьма, аби крізь отвір змогла вийти душа [8].

Після смерті тіло відьми набуває різних метаморфоз. У труні відьма може виглядати дуже молодо, ніби жива (як це майстерно описано у повісті «Вій» М. Гоголя). А якщо за життя та часто відбирала молоко, то після смерті воно почне з неї витікати. Етнологиня А. Ніколаєва зазначає: «Як покарання людині за такий негідний спосіб життя, говорять, що після смерті тіло буде розпливатися, розтікати. Також розповідають, що під час поховання відьми коні не можуть везти, священник царські ворота не може відкрити або якась птаха влітає у вікно й шибку вибиває в церкві. Або як труну в яму опускають, то гріб перевернеться і небіжчик падає, також по дорозі так само може впасти. За народними уявленнями покарання якесь мусило бути такій людині» [24].

Отож у підсумку ми бачимо, що образ відьми має глибоке коріння. Вона сприймалась не тільки як носійка невичерпних знань, та особа яка живе в гармонії з природою, а й як символ порушення суспільних норм. Її боялись але також поважали і звертались за допомогою. Вона була частиною громади і на відміну від європейської відьми не зазнала значних гонінь з боку церкви, а була її членом. У даному підрозділі ми можемо, що образ відьми не є забутим персонажем української демонології, а багатогранним культурним символом, що поєднує в собі потужну енергію природи, жіночу мудрість та мужність. Він не втрачає своєї сили з часом, а навпаки, набуває в кожную історичну епоху нових особливих рис.

РОЗДІЛ 3

ВІДЬМА ЯК КУЛЬТУРНИЙ СИМВОЛ У XX-XXI СТОЛІТТІ

3.1. Відьма як феміністичний символ.

У масовій культурі XX–XXI століть образ відьом зазнав значних змін і в культурному, і в соціальному контекстах. Дослідники відзначають, що він поступово відійшов від традиційного негативного стереотипу і набув нових значень, символізуючи жіночу силу, незалежність та боротьбу з патріархальними нормами. Грейс Джерелі у своїй статті зазначає: «За останнє століття або близько того Відьма стала досить значущим символом у феміністичному русі, слугуючи алегорією на трансцендентність патріархальної влади. Відьма, для багатьох феміністок, а також для багатьох людей, які зазнали певної форми гноблення, стала досить культовим символом визволення» [46]. А журналістка Маріан Джонс констатує, що «чаклунство переживає своєрідне відродження. Жінки покоління Z та міленіали, люди, які ідентифікують себе як квір, та кольорові люди повертаються до практик магії, духовності корінних народів та окультних оздоровчих практик – частина ширшої феміністичної традиції, яка сягає корінням у покоління» [61]. Іншими словами, стара ідея чаклунства відтепер має нове значення – тепер це інструмент феміністичного самовираження та символ боротьби за права та визволення жінок.

У сучасній поп-культурі відьма часто асоціюється з могутньою та впливовою жінкою, яка має здатність кидати виклик соціальним нормам та маніпулювати своїм оточенням. Цікавим прикладом є роман «Чарівник країни Оз» (1900) та його екранізація 1939 року, в якій Зла Відьма Сходу протистоїть Доброї Відьмі Півночі, переосмислюючи традиційний образ відьми в контексті боротьби за права жінок. Письменник Френк Баум, який підтримував жіночий рух, зобразив позитивну картину жіночого лідерства. Його творчість навіть була цензурована через «визначення доброї відьми». Таким чином, у 20-му

столітті відьма поступово втратила всі свої негативні якості та стала символом сили, свободи та незалежності.

У 1960-1980-х роках, під час другої хвилі фемінізму, образ відьми набув виразного політичного значення. Феміністки ретельно переосмислювали ці давні пісні, перетворюючи їх на символи жіночої сили, незалежності та опору патріархальній системі. Дослідження показали, що в цей час термін «відьма» почав асоціюватися з жіночими знаннями, силою та гідністю. Він став портретом історії боротьби та болю жінок, яких переслідують за порушення соціальних норм та традиційних уявлень про жіночі ролі. Однією з сучасних феміністичних груп є Ініціатива W.I.T.C.H. (Міжнародна терористична змова жінок з пекла).

Учасниці використовували образи відьом як засіб протесту, висміюючи страх суспільства перед «бунтівними» жінками та закликаючи до зміни сприйняття жіночих ролей. Як зазначено у часописі TeenVogue – «WITCH зосередилася на скоординованих діях того, що радикальна феміністка Сьюзен Браунміллер називала «партизанським театром наїзду та втечі» – формою публічної демонстрації, відомою як «зап», яка поєднувала поезію, чаклунство та протест. Пеггі Доббінс, Джудіт Даффетт, Бев Грант, Флоріка Реметьє, Синтія Фанк, Робін Морган та Наомі Джаффі були серед учасниць WITCH. Члени WITCH належали до підгрупи фемінізму другої хвилі, яка прагнула викрити капіталізм, а не чоловіків, як справжнього ворога жінок» [58].

Один із таких випадків був зафіксований у статті «Wicked Witch: 60s Feminist Protestors Hexed Patriarchy»: «На Геловін 1968 року в Нью-Йорку народилася Жіноча міжнародна терористична змова з пекла (ВІДЬМИ). Одягнені як відьми, з мітлами, плащами та гостроносими чорними капелюхами, скандуючи «Волл-стріт, Волл-стріт, проти Волл-стріт», група вирушила до фінансового серця Сполучених Штатів, щоб провести заляття. За повідомленнями, наступного дня фондовий ринок впав на 13 пунктів» [60].

Робін Морган, одна з активісток феміністичного руху, описувала образ відьми як символ хаосу та відмови від ієрархії, прямо протилежний пасивності,

споживацькому мисленню та товарному фетишизму, про які йшлося в маніфесті W.I.T.C.H. [60]. Для другої хвилі фемінізму чаклунство символізувало не лише опір, а й звільнення від патріархального уявлення про «біологічно визначену жінку». Воно стало метафорою боротьби за свободу, знання та самовираження, привертаючи увагу до історичної несправедливості, коли жінок переслідували лише за те, що вони виходили за межі традиційних ролей.

У 1964-1972 роках серіал «Bewitched» представив стереотипний образ відьми: головна героїня Саманта, незважаючи на свою здатність до магії, змушена приховувати її від чоловіка та дотримуватися традиційних уявлень про роль домогосподарки. Це відображало ставлення до жінок у суспільстві того часу, де незалежність і сила розглядалися як загроза усталеному порядку. У цьому контексті феміністична організація W.I.T.C.H. стала повним запереченням патріархальних цінностей. Її учасниці використовували образи відьом як символи боротьби жінок за владу та рівність, і наголошували на тому, що жінок не слід «приручати» або тримати вдома. Вони закликали громадськість переосмислити ці давні стереотипи та показати, що відьми не є загрозою, а уособленням сили та трансформації.

Фемінізм другої хвилі не лише апелював до традиційних міфів про чаклунство, а й активно переосмислював їх як метафори жіночої трансформації. У цей час слово «відьма» набуло нового значення – воно стало символом свободи, знання та незалежності.

Сексуальна свобода стала центральною для фемінізму третьої хвилі, і образ відьми набув нового значення в цьому контексті. Ідеології сексуальності асоціюються з образами жінок, які сміливо стверджують свою незалежність, свої тіла та право на самовираження. Крістен Соллі описує відьом у своїй книзі як жінок, які відмовляються підкорятися традиційним нормам, обираючи шлях незалежності та революції [56]. У масовій культурі цей стереотип проявляється через моду, релігійні ритуали та святкування Хелловіну, де жінки використовують стереотип «прекрасної відьми» як спосіб самоствердження.

Такі персонажі, як Ельвіра, Володарка Темряви (ікона 1980-х років) або героїня телесеріалу «Моторошні пригоди Сабріни» (2018-2020), показують, що жінка може відкрито виражати свою сексуальність, залишаючись суб'єктом, а не об'єктом. Трансгендерні персонажі часто використовують цей образ як вираження своєї ідентичності – вони не вибачаються за свою зовнішність і не вважають себе жертвами.

Феміністичний рух надав нового значення образу відьми. За радянських часів ця тема практично була відсутня у феміністичних дискусіях в Україні, але стереотип про «жінок-відьом» глибоко вкоренився в масовій свідомості. Феміністичні видання та блоги часто висміюють феміністок, називаючи їх «самотніми жінками з сорока котами». В українських ЗМІ цей образ часто використовується для зображення жінок, які не відповідають традиційним суспільним очікуванням. Однак активістки та мисткині почали переосмислювати даний образ, використовуючи його як символ єдності та сили. Стереотипи висміюються шляхом перетворення «відьми» на образ незалежної жінки, яка не боїться йти проти усталених норм [46].

Після здобуття незалежності в 1991 році українські феміністки активно організовували марші та акції, використовуючи зображення відьом як символи боротьби за права жінок. Жіночий марш у Києві 8 березня 2016 року зібрав близько тисячі людей. Деякі з них носять костюми відьом – з гострими капелюхами, чарівними паличками та блискучими картами – щоб підкреслити, що суспільство часто дивиться зверхньо на незалежних жінок як на «небезпечних» або «бунтівних» [6]. Ця активність стала своєрідною пародією на стереотипи: учасниці свідомо «тестували» ім'я відьми, демонструючи, що такі твердження просто недооцінюють серйозність феміністичного руху. Подібні практики продовжуються й сьогодні, поєднуючи елементи народної традиції із західними формами протесту.

Найсильніше міфологема «відьма» активізувалася саме під час війни. За повномасштабного вторгнення 2022 року ідея «української відьми» стала масовим символом спротиву. «Відьма стала одним з популярних символів

спротиву з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну, ба більше, вона вже своєрідна «національна героїня». Історичним став мем «конотопські відьми», який відсилає до ситуації, коли російські бетеери 3 березня 2022 року зайшли до Конотопа й одна із жінок на вулиці пригрозила окупантам, що стануть сексуально неспроможними, заявивши: «Знаєш, де ти є? Це Конотоп. Тут кожна друга жінка – відьма. У тебе завтра х.. стояти вже не буде». Коротке відео здобуло славу й стало мемом, що символізує магічну силу України. Конотопська міська рада навіть зініціювала видрукувати мапу України, де відьми маркують своєю присутністю всю територію України, перетворюючи її на країну відьом і надлюдських сил» [14.]

Паралельно з'явилися інші «відьомські» ініціативи: навесні 2022 року кілька десятків прихильниць езотеричних практик оголосили про проведення антипутінського ритуалу. Про цю подію сповістили у статті ТСН «Як і планувалося, 31 березня відбувся один із ритуалів відьомського шабашу, який був спрямований проти президента Росії Володимира Путіна», сучасні відьми повідомили: «Ми попередили. Кожен ворог буде покараний. Кожного чекають страшні муки та кара небесна. Сила і правда на нашому боці. Наша армія та наші міста під захистом Вищих Сил. Ми далі робимо свою справу» [29].

Схожі мотиви простежуються і серед жінок, які беруть участь у військових діях. Наприклад, підрозділ «Бучанські відьми» об'єднує жінок-тероборониць, які спеціалізуються на нічному знищенні російських безпілотників. Ці жінки не лише воюють, а й активно формують новий культурний наратив, у якому «відьма» являє собою не маргіналізована фігура, а символ сили, незалежності та боротьби [34].

Прослідковуючи образ відьми в різні історичні періоди, ми бачимо, що його часто використовували для маргіналізації жінок, але сьогодні він набуває нового значення – як метафора жіночої сили та опору. У сучасних культурних дискурсах він поступово перетворюється з демонізованого символу на потужний образ жіночої автономії. Відьомські ініціативи та активна участь жінок у війні демонструють, що українки не лише борються за свою країну, а й

переосмислюють традиційні архетипи, створюючи нові моделі жіночої активності та лідерства. З феміністичної точки зору, відьма уособлює бунт, незалежність і силу, які суперечили усталеним уявленням про жінку. Її образ переосмислюється як символ боротьби за права, самовизначення та емансипацію. Він підкреслює зв'язок із знаннями, природою та жіночою спільнотою, а також демонструє, як культурні та релігійні інститути формували негативні уявлення про сильних і незалежних жінок. У сучасному мистецтві, літературі та суспільних рухах цей архетип набуває нового значення, стаючи метафорою жіночої солідарності й незалежності. Таким чином, відьма як феміністичний символ відіграє ключову роль у переосмисленні історії жіночого досвіду та у наданні голосу тим, кого раніше маргіналізували.

3.2. Неоязичництво та традиції Вісса.

Сучасне неоязичництво охоплює низку рухів, що відтворюють дохристиянські вірування та ритуали, вшановують природу як священну. Одна з найвідоміших неоязичницьких традицій – Вікка – утворилася на основі синтезу західного окультиного відродження XX століття та елементів народної магії. Назва «Вікка» походить від староанглійського *wísse*, *wíssa* – чаклун, чарівник, відьма. Дослідниця Хелен Бергер у своїй роботі зазначає – «Вікка, альтернативна релігія меншин, прихильники якої, незалежно від статі, називають себе відьмами, виникла у Великій Британії в 1940-х роках. Вікка та чаклунство є частиною більшого сучасного язичницького руху, до якого, серед інших, входять друїди та язичники» [38].

Усі ці духовні шляхи засновані на уявленнях і практиках давньої дохристиянської Європи, хоча, як показують сучасні дослідження, пряма незмінна лінія, що веде від язичницьких культів Стародавнього світу до сучасних вірувань Вікки, навряд чи є достатньо обґрунтованою. Водночас поступове відродження інтересу до окультиного та магічного сприяло втіленню ідеї «світу відьом» у XX ст. – від антицерковних творів початку 20-го століття.

До прикладу у книзі «Спиральний танець» авторка пише про відьом так: «Бути відьмою – означає ототожнювати себе з 9 мільйонами жертв нетерпимості та ненависті та взяти на себе відповідальність за формування світу, в якому упередження більше не вимагатимуть жертв» [59]. І до заснування у 1950-х роках першої відкритої Вікканської общини Геральдом Гарднером. Деякі історики відзначають, що модернізована Вікка синкретично поєднує ритуальні елементи стародавніх міфів із впливом окультних товариств і теософії кінця XIX – початку XX століть, проте підкреслюють її новизну як релігійного руху [59].

Як пише джерело BrandeisNOW, «з моменту появи Вікки у Сполучених Штатах у 1960-х роках, вона постійно зростає – іноді стрімкими темпами, а іноді повільніше. За оцінками, у США може налічуватися близько 1,5 мільйона відьом» [40]. Оскільки Вікка не має централізованих інституцій чи ієрархії (аналогів церкви), релігійна спільнота здебільшого складається з дрібних груп (ковенів) та самітників, що збираються на ритуали або спілкуються через сучасні медіа.

Також BrandeisNOW зазначає, що «ця релігія відрізняється від більш поширених релігій, таких як християнство, тим, що прославляє як Богиню, так і Бога. Крім того, Вікка не має офіційної інституційної структури, такої як церква, і більше наголошує на ритуалах і безпосередньому духовному досвіді, ніж на вірі. Прихильники називають себе практиками, а не віруючими» [40]. У цьому важливу роль зіграли феміністські рухи: у 1970-х рр. виникли феміністичні гілки Вікки, до прикладу, Діанічна традиція, що робила акцент на шануванні Великої Богині та жіночих містерій.

Діанічні традиції сповідує Храм Діани – некомерційний та звільнений від сплати податків Храм, визнаний федеральним урядом, співзасновниками якого є Рут Барретт та Фалкон Рівер у 2001 році. Як зазначено на сайті храму, «діанічні відьми, пов'язані з нашою лінією через Храм Діани, Інк., мають ідентифіковану та безперервну феміністичну ритуальну традицію, яка охоплює понад п'ятдесят років, і тисячі жінок мають більший чи менший ступінь

підготовки або знайомства з тією ж її історією, космологією, етикою, магічними та ритуальними практиками» [57].

Із зображеннями природи та богинь Діани й Артеміди як святих покровительок жінок і життя, робота даного храму зосереджується на особистому та глобальному зціленні, екологічних проблемах та обіцянці покласти край патріархальному гнобленню жінок і дітей, як особисто, так і в глобальному масштабі, стосовно людини. Цей проект втілює бачення та бажання створити світ, де Павутина життя шанується, як божественне творіння. Саме ці феміністичні цінності та жіночі практики діанічних традицій мали глибокий вплив на сучасний культ Богині [57].

У цілому сучасні віри відьом побутують у багатьох країнах Заходу, до прикладу BBC у своїй статті пише, що «за даними перепису населення 2011 року, у Великій Британії аж 85 000 людей ідентифікували себе з неоязичницьким рухом, який в основному представлений релігіями Вікки та чаклунства» [41], а ось письменниця Емма Беддінгтон повідомляє: «Хоча менше половини населення Великої Британії ідентифікували себе як християни за даними перепису 2022 року, 74 000 осіб заявили, що вони язичники, що на 17 000 більше, ніж у 2011 році. І це цілком може бути значним заниженням» [37].

Таку ж думку має дослідник британського язичництва, професор Рональд Хаттон, який провів власне дослідження, щодо неоязичників у 1990-х роках. У підсумку він отримав 110000 осіб котрі відносять себе до даного релігійного руху, що набагато перевищує кількість сучасного перепису. Науковець також зазначає, що «більшість язичників, з якими я підтримував зв'язок, не внесли себе до перепису» [37].

Аналогічні тенденції зростання спостерігаються й у Північній Америці та інших регіонах. Лише в Україні кількість рідновірів залишається невеликою, а їх діяльність майже не висвітлюється у медіа просторі. У своєму дослідженні «Сучасне неоязичництво в контексті медіатизації релігії в Україні». Оксана Колібан пише – «Низький рівень представленості у світських ЗМІ зумовлений низкою причин, а саме: невеликою кількістю громад, відсутністю прес-служб

організацій, відсутністю ініціативи вірян давати інтерв'ю, відсутністю фінансової можливості брати участь у різних мультирелігійних заходах тощо. Однак у мультирелігійних проектах, зокрема на інформаційній платформі «Релігійна інформаційна служба» України, містяться рідкісні матеріали та звернення до життєвих питань неоязичницьких організацій» [54].

Серед головних віровчень Вікки – ідея переказної карми у формі «законів трьох», що добро повертається подвоєним, а зло – втридорога, та моральне правило «поки це не шкодить нікому, роби, що завгодно», яке віддзеркалює відповідальність кожного індивіда за свої вчинки. У центрі етичної системи – поняття гармонії із всесвітом і єдності з усім живим.

Дослідниця Дженніфер Лейн у своїй статті «Зцілення себе язичницьким способом: як чаклунство наклало на мене закляття» розповідає – «Так само, як поети-романтики висловлювали свою вдячність за природу, описуючи її красу, тепер язичники здіймають руки до неба, щоб зустріти дощ, коли він потрібен, вирощують місцеві рослини, щоб годувати бджіл, і беруть з природи лише стільки листя, скільки їм потрібно, щоб не порушити баланс місцевої флори. Ця турбота про природний світ і поклоніння йому перед обличчям зміни клімату, можливо, є причиною того, що чаклунство та язичництво є ідеальними практиками, які допомагають нам відновити зв'язок зі світом і вижити в 21 столітті» [52].

Прикладом є ритуали «посвячення дощу» – символічне прийняття необхідної вологи від неба – а також акції захисту довкілля, у яких беруть участь окремі громади. Дженіфер також пише – «Я вважаю, що відьма – це людина, яка має глибокий зв'язок з людьми, рослинами та тваринами та знає, як працювати зі своєю вродженою силою, щоб змінити світ, зазвичай за допомогою магічних сил. Це може бути за допомогою заклинань, ритуальної роботи або створення відварів та еліксирів з потужних інгредієнтів, хоча існує багато способів роботи з магічним світом» [52].

Обрядовість Вікки тісно пов'язана з календарем природи. Вони традиційно відзначають 8 свят, а саме саббатів, так їх називають віккани,

поєднуючи дохристиянські традиції різних культур. Вони поділяються на Великі Саббати: Імболк (1–2 лютого) – свято очищення та пробудження природи; Бельтайн (30 квітня – 1 травня) – свято родючості, кохання та життєвої енергії; Ламмас (Лугнасад) (1 серпня) – свято першого врожаю та вдячності землі; Самайн (31 жовтня – 1 листопада) – свят о завершення циклу, вшанування предків та переходу між світами. Та Малі Саббати: Юль (21–22 грудня) – зимове сонцестояння, народження нового світла; Остара (21–22 березня) – весняне рівнодення, баланс світла і темряви; Літа (21–22 червня) – літнє сонцестояння, пік сонячної енергії; Мабон (21–22 вересня) – осіннє рівнодення, завершення збору врожаю.

Існує також практична сторінка святкування: вони часто супроводжуються спаленням символічного багаття (для очищення і нового початку), водінням хороводів, виготовленням вінків, жертвоприношеннями (наприклад, дарування плодів або молока) і запалюванням свічок. Ритуали Вікки включають ініціацію кола, внесення чотирьох стихій (земля, вода, повітря, вогонь), використання спожиткового атрибута – колони, дзеркала, меча, чари, чаші та інших магічних знарядь. Для послідовників характерна символіка пентаграми (п'ятикутної зірки в колі), яка уособлює єдність людини з чотирма елементами світу і духовною енергією [38].

Сучасне неоязичництво та Вікка відображають низку глобальних тенденцій у духовній сфері. З одного боку, вони акумулюють екологічні ідеї Нової ери: шанобливе ставлення до природи, усвідомлення кліматичних і біосферних проблем, екологічна етика – усе це набуває сакрального забарвлення у язичницьких практиках. З іншого боку, феномен «особистісного духу» та плюралізм вірувань сприяють тому, що багато людей шукають у Вікки індивідуалізованих духовних сенсів.

Вірні Вікки самостійно обирають практики, поєднують історичні елементи з модерною екологічною міфологією та часто долучаються до рухів фемінізму чи натуропатії. На тлі загального падіння традиційних релігій і зростання плюралізму, віри відьом пропонують психологічно значущі цінності:

вони дають відчуття спільноти з «святим світом природи», можливість ідентифікуватись із історичними жертвами гонінь (особливо жінками) та конструктивно відрефлексувати суспільні кризи. Зміцнення медіасфери та соцмереж дозволяє віруючим неоязичникам розповідати про себе безпосередньо (як у самотійних інтернет-ресурсах і групах), що поступово підвищує впізнаваність Вікки у широкому суспільстві.

Неоязичництво, і особливо Вікка, відродили язичницькі вірування по-новому, поєднавши сучасну магію з традиційними ритуалами. Вікка є важливою формою сучасного язичництва, з її акцентом на природі, жіночій енергії та циклі життя, пропонуючи альтернативну форму духовності у світі, де домінують авраамічні релігії. Сучасні символи та практики відьом часто асоціюються з фемінізмом, визволенням жінок та їхнім правом на знання та владу. Отож підсумовуючи, відьми більше не розглядаються як загроза чи символ зла, а набувають значення, як носії мудрості, містичних традицій та незалежності. Піднесення Вікки в західному суспільстві є трансформацією традиції чаклунства: чаклунство, колись пов'язане з гоніннями та злом, набуло нової форми саморефлексії та духовного вдосконалення.

3.3. Образ відьми в сучасній поп-культурі.

На зламі XX-XXI століть образ чаклунства був переосмислений. У західній культурі відьма не розглядається як велична постать, а радше як символ жіночої сили, незалежності та боротьби із соціальними бар'єрами. ЗМІ повідомляли, що жінки активно використовували цей образ, перетворюючи його на свою користь – метафору боротьби за свої права, самоствердження та відмови від патріархальних норм. Як зазначає *Washington Post*, «сотні років тому за те, що тебе назвали відьмою, тебе могли спалити живцем. Тепер жінки добровільно називають себе відьмами, щоб утвердити свою владу та незалежність» [39].

Останніми роками у світових медіа зросла кількість публікацій, що переосмислюють образ відьми. У 2019 році такі видання, як *The Guardian*, *The*

New York Times та The Washington Post, публікували матеріали із заголовками на кшталт «Раніше вразливих жінок звинувачували у чаклунстві, тепер чаклунство стало символом сили». Ця тенденція пов'язана зі зростанням феміністського руху, боротьбою за рівність, а також соціально-політичними подіями, зокрема протестами проти обмежень абортів.

Образ відьми в сучасному кіно та телебаченні набув нових граней. З одного боку, традиційні горори й трилери продовжують зображати чаклунок як зловісних істот, що несуть загрозу – як, наприклад, у фільмі *The Witch* (2015), де відьма стає причиною трагедії цілої родини. З іншого боку, дедалі більше з'являється проєктів, у яких відьми постають не як антагоністки, а як сильні, незалежні героїні, що борються за власну свободу та силу. Таке переосмислення відьомського архетипу відображає зміни у суспільному сприйнятті жіночої ролі та влади.

Прикладом американської поп-культури яка розповідає про відьом є культовий телесеріал, який транслювався з 1998 по 2006 рік – «Усі жінки відьми». Він розповідав про сестер Галлівелл, Прю, Пайпер, Фібі, а пізніше й їхню сестру Пейдж, найвидатніших відьом усіх часів. Серіал переосмислює традиційний погляд на відьом, зображуючи їх захисницями добра, а не загрозами. Вони – сильні, незалежні жінки, які використовують магію для боротьби зі злом, захисту невинних та встановлення порядку у світі. У серіалі магія зображується як те, що сестри успадкували від своїх предків, підкреслюючи зв'язок між чаклунством та жіночою лінією. Сила сестринства найсильніша, коли вони діють разом, виявляючи солідарність, підтримку та зв'язок між жінками. Серіал зображує і соціальні теми. Героїні змушені приховувати свою владу, тому що люди не готові її прийняти. Це відображає історичну перспективу відьом, яких століттями переслідували за свої чудеса та сили [30]. «Усі жінки – відьми» не лише розважає глядачів, але й змінює сприйняття відьом – від маргіналізованих постатей до сильних, розумних, сміливих жінок, які борються за справедливість. Даний серіал вплинув на

масову культуру, показуючи, що відьом не слід боятися, вони уособлюють силу, мудрість і свободу.

Ще одним прикладом може бути третій сезон популярного серіалу (American Horror Story) «Американська історія жахів: Шабаш». Тут досліджуються такі теми, як жіноча сила, магія, виживання та суперечність між традиціями та сучасністю. Серіал поєднує класичні історії, такі як полювання на відьом, із сучасними феміністичними темами, створюючи унікальне поєднання таємниці та жаху. Сама історія відбувається в Новому Орлеані через 300 років після сумнозвісних судів над відьмами в Салемі. Ті, хто вижив, гинуть, а таємничі напади змушують молодих чарівників шукати притулку в спеціалізованій школі магії та самооборони.

Головна героїня Зої Бенсон випадково відкриває смертельну магічну силу. Її відводять до школи, де вона зустрічає інших учнів: Медісон Монтгомері, голлівудську зірку з даром телекінезу; Квіні, яка володіє магією вуду; Нен, яка може читати думки; та Місті Дей, яка має здатність воскрешати. Давно відсутня верховна відьма Фіона Худ повертається до Нового Орлеана, щоб захистити свій ковен. Вона жорстка, амбітна і не бажає поступатися своєю владою молодому поколінню. У неї зростає ворожнеча зі своєю дочкою, Корделією Фокс, яка керує школою. Тим часом розгортається історія Марі Лаво, могутньої жриці вуду, яка затаїла образу на відьом, та Дельфіни Лалорі, середньовічної постаті, відомої своїми жорстокими експериментами з рабами. Її воскресіння стане одним з найважливіших моментів серіалу [2]. У будь-якому разі «Coven» підтверджує тенденцію представлення чаклунок не лише як злих фурій, а як складних, неоднозначних персонажок, доля і цінності яких стали предметом обговорення.

Легкий і гумористичний підхід демонструє серіал «Сабріна – юна відьма» (1996–2003). Тут відьма Сабріна – звичайна школярка з магічними здібностями, її пригоди більше схожі на ситкомні підліткові колізії. «Сабріна» майже не зачіпає тем протесту чи фемінізму, але завдяки образу самостійної дівчини, яка

приховує і використовує свою магію, теж утверджує ідею, що «відьми» – такі ж звичайні жінки, яка можуть бути ким завгодно [27].

Схожим чином грайливий підхід утілений в аніме-серіалі «W.I.T.C.H.» про п'ятьох підліткових героїнь, кожна з яких керує одним із природних елементів. Цей серіал в дусі магічних дівочих мультфільмів позиціонує своїх відьом-супергероїнь як позитивних, дружніх персонажок, які за допомогою сили дружби та командної роботи захищають світ. Тобто в цьому контексті відьми сприймаються майже як типові героїні підліткових шоу – прагматичні, цілеспрямовані, але з чарівністю; магія тут радше грає роль прекрасного атрибуту, а не головної ідеї [32].

Увагу варто звернути і на український контекст. В українському фольклорі відьма мала своєрідне місце: вона не завжди була злою чаклункою, а часто поставала знахаркою, цілителькою, берегинею. Як зазначено у статті «Не всі жінки – відьми»: «Колись за часів простої народної магії та ворожби, коли жінкам відводили особливу функцію – берегині культу, а згодом й Праматері, українці вірили, що кожна жінка наділена від природи дивовижними здібностями та дивовижним даром – творити нове життя. Окрім того, у жінці, за українськими переказами, концентрувалася вся сила природи, а відтак, жінку вважали берегинею родинного вогнища, яка могла творити, або ж ... руйнувати» [21]. Тобто образ відьми пов'язувався з подвійністю жіночої ролі: з одного боку – здатністю створювати нове життя і опікуватися родом, з іншого – з силою, що може бути небезпечною, якщо нею зловживати.

Сучасна поп-культура України також бере ці мотиви. Так, однойменна серія «Відьма» (2016) розгортається в ізольованому селі, головна героїня, Надія, переживає важкий життєвий момент і вирішує накласти на себе руки. Однак її рятує Роман, молодий коваль із села, який приносить її до місцевої знахарки баби Раї. Після порятунку Надія втрачає пам'ять, а її загадковість та краса привертають увагу місцевих чоловіків. Через це жінки починають заздрити їй і називати відьмою [5]. Тут «відьма» постає як містичне створіння,

рівноцінне світові живих, але з сакральними повноваженнями – і головна лінія розкриває конфлікт між людським і надприродним.

У 2024 році вийшов український фільм «Конотопська відьма» – містичний горор, де прадавня відьма з Конотопщини, закохавшись у звичайного юнака, зрікається сили, а потім повертає її заради захисту коханого й родини від навали окупантів. Тут образ відьми переплавлено у символ виклику і спротиву війні: вона – не просто істота, а була протестанткою, яка використала свою магію на порятунок рідних і спільноти. Такий фільм ілюструє актуальний тренд: український колорит і сучасні проблеми творять новий пласт, де відьма уособлює національну мудрість і жіночу жертовність [16].

Отже, образ відьми в масовій культурі сьогодні має багатовимірний характер. Він поєднує риси культурного символу, соціального сигналу, та гендерного маркера. У сучасній світовій поп-культурі вони швидше репрезентують силу і загадковість: від веселих чаклунок-підлітків «Сабріни» до самотійних магічних сестер у «Усі жінки відьми», від жахливих дошкульниць «Шабашу» до ввічливих провідниць у «W.I.T.C.H.». Усі ці приклади демонструють: якщо раніше відьма втілювала міфічний страх – то тепер історії про відьом апелюють до «базових емоцій» – страху, подиву, цікавості – які в будь-яку епоху надихають фантазію але при цьому можуть вести до переосмислення ролі жінки.

У сучасній літературі образ відьми також зазнав суттєвих змін. У популярних західних фентезі-романах, як-от «Гаррі Поттер», «Американські боги» чи «Хроніки Амбера», відьми та чаклунки нерідко постають як позитивні або неоднозначні персонажі. Наприклад, у всесвіті Поттера героїні-чаклунки, такі як Герміона чи мадам Макгонегел, – це сильні, розумні та незалежні жінки, а сама магія не сприймається як щось небезпечне чи зловісне, навпаки – вона стає природною частиною світу.

Українські автори також активно звертаються до образу відьми, особливо спираючись на національний фольклор. У романах В. Шкляра, С. Лойка, Ю.

Рибчинського та інших вона може бути і лиховісною, і благодійною, втілюючи водночас традиційні міфологічні уявлення про жіночу силу. В таких творах відьма часто постає не лише як носійка магічних знань, а й як символ глибшого зв'язку з природою, родовою пам'яттю або навіть українською ідентичністю. Загалом сучасна література розширює спектр відьомських образів: від класичних «темних» чарівниць у готичних історіях до героїнь із магічними здібностями в жанрі фентезі – кожна з них по-своєму осмислює жіночу силу й автономію.

У музиці XXI століття мотив «відьми» здебільшого використовується як метафора жіночої сили або спокусливості. Прикладом є пісня «W.I.T.C.H.» канадської співачки Девон Коул (2022), де «W.I.T.C.H.» розшифровується як «Woman In Total Control of Herself». У тексті цієї пісні звучить рядок «Tell me why you so scared of a woman in charge?». Цим авторка підкреслює, що «чаклунський» образ асоціюється з автономією жінки. Інші виконавці іноді грають із мотивами відьми стилістично: наприклад, Ariana Grande у пісні «God Is a Woman» створює образ богині-жінки з «божественним» магнетизмом, а у треку «Run the World (Girls)» Бейонсе відсутня явна згадка чаклунства, але заклик «дівчата керують світом» став неофіційним гімном жіночої емансипації [53]. У поп-музиці України з'явилися пісні з назвою «Відьма», що використовують образ у гумористично-романтичному контексті. У цілому музичний дискурс відьми перейшов до тем свободи і автономії, а не до зла.

Одним з найголовніших прикладів в українській культурі є пісня «Враже» гурту Енджі Крейда, створена на вірш Людмили Горової. Вона стала символом українського спротиву під час повномасштабної війни. Її текст у формі відьомського закляття («Буде тобі, враже, так, як Відьма скаже») об'єднав фольклорні мотиви з сучасною реальністю. Записана в домашніх умовах і супроводжена кліпом із кадрами зруйнованого Чернігова, пісня швидко набула популярності, здобула премію YUNA та переклади кількома мовами. «Враже» влучно поєднує образ відьми з темою жіночої сили, а також національного спротиву [26].

Таким чином, образ відьми у кінці XX – на початку XXI століття зазнав значних змін: від негативного стереотипу «чорної чаклунки» він все більше перетворюється на символ жіночої самобутності, сили і духовності. У західній поп-культурі ця трансформація відбувається під впливом феміністичних рухів і нових духовних практик. Українська культура відтворює подібний процес через призму національної спадщини: тут відьма також починає асоціюватися з незалежністю жінки, але зберігає тісний зв'язок із локальним фольклором і суспільними міфами. Приклади з кіно, серіалів, музики та інших медіа переконливо показують, що «відьма» стала важливим культурним маркером сучасності – як символом бунту, так і самозаглиблення.

ВИСНОВКИ

У бакалаврській роботі досліджено міфологему відьми як культурний феномен. Основна увага була спрямована на аналіз основних етапів становлення, історичні трансформації та сучасні репрезентації образу відьми в культурах західної Європи та України.

Аналіз джерел та наукової літератури засвідчує, що дослідники приділяли найбільшу увагу історичним, соціокультурним та феміністичним аспектам проблематики відьомства. Еволюцію сприйняття відьом демонструють багато авторів, до прикладу, ще в середньовіччі завдяки книзі «Молот відьом», відьма сприймалася як загроза, але з плином часу вже в епоху романтизму їх починають розглядати як жертв репресивної системи. Науковці аналізують фольклор, досліджують судові процеси, відображають у своїх роботах народні уявлення, які вкорінені у культуру, досліджують етнографію, історію та магичні практики. Сучасні автори також трактують тему відьомства з точки зору фемінізму і негативно відзначають гендерне насильство, що супроводжує цей феномен. Отож спираючись на дослідження науковців, ми прослідковуємо трансформацію образу відьми від об'єкта переслідування та втілення зла – до символу жіночої сили та опору.

Досліджуючи трансформацію відьми в різні історико-культурні періоди, приходимо до наступного висновку. Ще з давніх часів жінок, які володіли магичними здібностями, звичайні люди шанували та навіть ототожнювали їх із образами богинь. Проте з появою християнства відьма почала сприйматись як загроза релігійному порядку. Її вважали ледь не найголовнішим злом після диявола, яке потребує знищення. І як наслідок таких уявлень, ми маємо сотні вбитих невинних жінок. Як було виявлено під час дослідження, найголовнішою причиною такого ставлення до жінок можна вважати становлення патріархального устрою та дискримінацію жінки за гендерними ролями. Але згодом з появою раціонального мислення та розвитку науки такі жахливі

стереотипи щодо відьом починають відходити в минуле, а образ набуває нових культурних конотацій. Та все ж від епохи Середніх віків аж до Просвітництва ми бачимо значну кількість найжахливіших прикладів людського релігійного фанатизму та гендерної дискримінації, особливо стосовно відьомства.

Проаналізувавши у роботі особливості образу відьми в традиціях Західної Європи, зазначимо, що з появою християнства церква вкрай негативно ставилася до чаклунства та називала його бісівською справою. Так людей засуджували за чаклунство, але не за ритуали або використання надприродних сил, а за сам факт віри у нього. Хоча згодом у пізньому Середньовіччі відьом вже почали сприймати як небезпечну загрозу світовому порядку. Європейський люд передав свій страх та зневагу до цієї постаті не тільки у культурному, але й в соціальному середовищі. Згадати лишень масові полювання на відьом, що тривали доволі довгий час і стали відображенням тодішньої релігійної гендерної та соціальної дискримінації.

Водночас, розглядаючи феномен відьомства в контексті української культури, ми прослідковуємо зовсім інші аспекти цього феномену. Так, відьма як і в Європі, була об'єктом страху і підозр, але також виступала в ролі цілительки, берегині магічних практик та знань. Образ відьми в українських традиціях тісно пов'язаний зі своєю язичницькою спадщиною, з приходом християнства відьми не зазнавали жорстоких гонінь з боку людей та церкви, залишаючись частиною громади. На відміну від європейської відьми, українська не тільки уникнула переслідувань, а й органічно увійшла до церковної спільноти, залишаючись її частиною. Українці зображували відьму, як постать, що уособлює в собі як руйнівне, так і творче начало. Жінку, яка є одночасно мудрою, нелюдимою, страшною, але все ж необхідною людям.

У процесі дослідження сучасної репрезентації відьми ми прослідковуємо, що її образ набуває нового значення як символу жіночої сили та опору. Фемінізм другої хвилі переосмислює міфи про відьомство як метафори жіночої трансформації. В сучасній репрезентації слово «відьма» набуває конотацій свободи, грізної сили, знання та незалежності. Образ переосмислюється як

символ боротьби за жіночі права. Більшість жінок уже не ображаються, коли їх називають відьмами, а деякі й самі себе так величають.

Розглядаючи образ відьми в контексті сучасної культури, ми відзначаємо його багатомірність. Сучасна світова поп-культура репрезентує у цьому феномені силу й загадковість. Такі серіали, як «Усі жінки – відьми», «Американська історія жахів: Ковен», «Юна відьма Сабріна», демонструють відьом не лише як носіїв магічних здібностей, а й як символи жіночої автономії та боротьби. Відьми втілюють не тільки міфічний страх, а й апелюють до базових емоцій, які в будь-яку епоху надихають фантазію та наштовхують на думки щодо переосмислення ролі жінки.

Також було досліджено течію неоязичництва, а саме релігію Вікка, яку сповідують сучасні відьми та чаклуни. Вона поєднує у собі магічні традиції з сучасними духовними пошуками, допомагає налаштуватись на гармонію з природою та жіночу енергію. Завдяки цьому руху, відьми вже не сприймається, як загроза, а стають символами мудрості, незалежності та самореалізації.

Міфологема відьми потребує подальшого дослідження, особливо зараз в Україні в умовах повномасштабного вторгнення, коли відьма набула патріотичних рис і виступає, як месниця та захисниця своєї землі. Усе це свідчить про важливість збереження такого культурного образу, який здатний адаптуватись до викликів і зберігати свою актуальність і надалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авіація Галичини: Колекція «Конотопська відьма». URL: <https://www.aviatsiyahalychyny.com/collections/konotopska-vidma/>
2. Американська історія жахів: Шабаш (American Horror Story: Coven). Режисер: Раян Мерфі. США, 2013–2014.
3. Біблія. Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Пер. з гр. Українське Біблійне товариство. Київ: 2011. Буття 2:16–17.
4. Відкриття відьом. Vijesti, 2025. URL: <https://uk.vijesti.me/>
5. Відьма. Режисер: Бата Недич, Ігор Забара. Україна, 2016.
6. Відьми, плакати та купа поліцейських. Як пройшов марш феміністок у Києві (РЕПОРТАЖ) URL: <https://informer.news/vid-my-plakaty-ta-kupa-politseys-kykh-yak-proyshov-marsh-feministok-u-kyievi-reportazh/?amp=1>
7. Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2015. 228 с.
8. Галайчук В. Українська міфологія. Харків, 2016. 288 с.
9. Геката як архетип: символіка сновидіння та значення. Psychologer.com.ua, 2025,. URL: <https://psychologer.com.ua/hekata-iak-arkhetyp-symvolika-snovydinnia-ta-znachennia/>
10. Грабович Г. Кохання з відьмами. Грабович Г. Тексти і маски. Київ : Критика, 2005.
11. Диса К. Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII—XVIII століть. Київ : Критика, 2008. – 304 с.
12. Іларіон (Митрополит). Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія; Ін-т дослідів Волині. Вінніпег, 1965. 424 с.
13. Кісь О. Під контролем? Жіноче тіло як об'єкт і суб'єкт символічного конструювання. Гендерні студії. 2002р.

14. Конотопська відьма: притча про війну, загрозу колонізації та малоросійський маскарад. Тиждень, 2024. URL: <https://tyzhden.ua/konotopska-vidma-prytcha-pro-vijnu-zahrozu-kolonizatsii-ta-malorosijskyj-maskarad-chastyna-1/>
15. Конотопська відьма (The Witch of Konotop). Режисер: Андрій Колесник. Україна, 2024.
16. Костомаров М. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства; упоряд. І. П. Бетко, А. М. Полотай ; вступна ст. М. Т. Яценка. Київ : Либідь, 1994. 384 с.
17. Милорадович В. П. Українська відьма: Нариси з української демонології; упоряд., передмова: Київ : Веселка, 1993. – 71 с. URL: https://archive.org/details/ukrainska_vidma/page/5/mode/1up?view=theater
18. Мішле Ж. Відьма: роман історія пер. з фр. Київ: Україна, 1994. 270с.
19. Молот відьом. Режисер: Отакар Вавра. Чехословаччина: Barrandov Studios. 1969.
20. Наукові записки. «Міфологема відьми як маркер профанного». Центрально-український державний університет імені Володимира Винниченка.
21. Не всі жінки — відьми. Galinfo, 2010, URL: https://galinfo.com.ua/articles/ne_vsi_zhinky_vidmy_79553.html.
22. Нечуй-Левицький, І. Кайдашева сім'я. Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023.
23. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. 2-е вид. Київ : Обереги, 2003. 144 с.
24. Ніколаєва А. Портрет української відьми: звідки беруться та як їх розпізнати? Літопис Незламності, 31 Жовтня 2023. URL: <https://litopys.info/articles/portret-ukrayinskoyi-vidmy-zvidky-berutsya-ta-yak-yih-rozpiznaty-anna-nikolayeva/>
25. Печоха Т. та Ворон Олена (2021) Феномен «Полювання на відьом» та його вияви у середньовічній Європі. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії, 2021: Вип. 33. С. 108-118.

26. Пісня «Враже» Енджі Крейда на вірш Людмили Горової набрала 1 млн переглядів у Мережі. NV Life. URL: <https://life.nv.ua/ukr/art/pisnya-vrazhe-endzhi-kreyda-na-virsh-lyudmili-gorovoji-nabrала-1-mln-pereglyadiv-video-tekst-pisni-50255279.html>
27. «Сабріна – юна відьма» (Sabrina, the Teenage Witch). Режисери: Norman LeBlanc, Mark Gordon-Bates. 1996–2003pp.
28. Суд над салеємськими відьмами 1692 року: що коли сталося? Greelane, 2020, URL: <https://www.greelane.com/uk/гуманітарні-науки/історія-і-культура/salem-witch-trials-timeline-3530778/>
29. Українські відьми розповіли про подробиці ритуалу проти Путіна. ТСН: офіційний сайт. URL: <https://tsn.ua/astrologiya/ukrayinski-vidmi-rozpovili-pro-podrobici-ritualu-proti-putina-2028979.html>
30. Усі жінки – відьми (Charmed). Режисер: Констанс М. Бердж. США, 1998–2006р.
31. Чаклунка (ворожка, цілителька) як фольклорний архетип. Ukrsense, 2025, URL: <https://ukrsense.dp.ua/index.php/USENSE/issue/download/22/12>
32. Чарівниці (W.I.T.C.H.). Режисер: Норман ЛеБланк, Марк Гордон-Бейтс. Франція, США, 2004–2006pp.
33. Як визначити відьму за допомогою вагів: Божевільний тест епохи Ренесансу. History.znaj.ua, 2018, URL: <https://history.znaj.ua/173111-yak-viznachiti-vidmu-za-dopomogoyu-vagiv-bozhevilniy-test-epohi-renesansu>
34. Як жінки-активістки щоночі збивають російські дрони у небі над Київщиною. ZMINA, 2025, URL: <https://zmina.info/articles/yak-zhinky-aktyvistky-shhonochi-zbyvayut-rosijski-drony-u-nebi-nad-kyivshhynoyu/>
35. Як у середньовічній Європі полювали на відьом: розвінчуємо 10 поширених міфів. Українська правда. Життя. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/yak-u-serednovichchi-polyuvali-na-vidom-rozvinchuyemo-10-mifiv-305654/>
36. Я – феміністка: чому українки бояться цього слова? WOMO, 2020, URL: <https://womo.ua/ru/ya-feministka-chomu-ukrayinki-boyatsya-tsogo-slova/>

37. Beddington, Emma. «Dawn of the new pagans: Everybody's welcome – as long as you keep your clothes on!» The Guardian, 27 квітня 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/apr/27/>
38. Berger, Helen A. «What is Wicca? An expert on modern witchcraft explains.» BrandeisNOW, 17 вересня 2021 URL: <https://www.brandeis.edu/now/2021/september/wicca-berger-conversation.html>
39. Bonos, Lisa. «Vulnerable Women Used to Be Suspected of Witchcraft – Now Witchiness Is a Sign of Strength». The Washington Post, 27 жовтня 2017. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/soloish/wp/2017/10/27/vulnerable-women-used-to-be-suspected-of-witchcraft-now-witchiness-is-a-sign-of-strength/>
40. Brewminate. Legends, Folklore, Magic, and the Common People of Early Modern Europe Brewminate. URL. <https://brewminate.com/legends-folklore-magic-and-the-common-people-of-early-modern-europe/>
41. Covid-19 and Halloween: Lockdown means witches' coven 'can't meet'. BBC News. «Wales News». URL: <https://www.bbc.com/news/uk-wales-54692567>
42. Encyclopedia Britannica. Witchcraft Britannica. URL. <https://www.britannica.com/topic/witchcraft>
43. Euripides. Medea. Translated by Philip Vellacott, Penguin Classics. Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/medeaotherplays00euri>
44. Evans-Pritchard, E. E. Witchcraft, Oracles, and Magic Among the Azande. Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/Witchcraft-Oracles-and-Magic-Among-the-Azande>
45. Federici, Silvia. Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation. – Brooklyn, NY: Autonomedia, 2004.
46. Gerely, Grace. Troubling the Witch: The Issue of Class and Morality in Modern Depictions of Witches. The Classic Journal. URL. <https://theclassicjournal.uga.edu/index.php/2021/04/07/troubling-the-witch/>
47. Gimbutas, Marija. The Language of the Goddess. Thames and Hudson. 1989.
48. Graf, Fritz. Magic in the Ancient World. Harvard University Press. 1997.

49. Hektoen International. The Beginnings of Humane Psychiatry: Pinel and the Tukes. Hekint.org. URL: <https://hekint.org/2020/06/04/the-beginnings-of-humane-psychiatry-pinel-and-the->
50. Hexenverfolgung in der frühen Neuzeit. Planet Wissen. URL: <https://www.planet-wissen.de/geschichte/neuzeit/hexenverfolgung/index.html>
51. Institoris, Heinrich, & Sprenger, Jakob. (1486). «Malleus Maleficarum». Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/b3136245x/page/n9/mode/2up>
52. Jennifer Lane .«Healing Myself the Pagan Way: How Witchcraft Cast a Spell on Me». The Guardian, 26 грудня 2021. URL: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2021/dec/26/healing-myself-the-pagan-way-how-witchcraft-cast-a-spell-on-me>
53. Kathryn Milewski. «20 Feminist Anthems to Blast on International Women's Day». Live365. URL: <https://live365.com/blog/20-feminist-anthems-to-blast-on-international-womens-day/>
54. Koliban, Oksana. «Modern Neo-Paganism in the Context of Mediatization of Religion in Ukraine». SOPHIA. Human and Religious Studies Bulletin, Vol. 14 No. 2 (2019). URL: <https://sophia.knu.ua/index.php/sophia/article/view/>
55. Page par Page. Sorcières, sages-femmes et infirmières : une histoire des femmes et de la médecine. Pageparpage.com. URL: <https://pageparpage.com/sorcières-sages-femmes-et-infirmières-une-histoire-des-femmes-et-de-la->
56. Sollee, Kristen J. Witches, Sluts, Feminists: Conjuring the Sex Positive. ThreeL Media, 2017.
57. Temple of Diana, Inc. «Events and Expectations» URL: https://www.templeofdiana.org/?utm_source=chatgpt.com
58. Walker, Barbara G. The Woman's Encyclopedia of Myths and Secrets. HarperOne, 1983.

59. «Witch as a Symbol of Feminist Power – Azealia». The Guardian URL: <https://www.theguardian.com/world/2015/feb/24/witch-symbol-feminist-power-azealia->
60. Wicked Witch: 60s Feminist Protestors Hexed Patriarchy. VICE. URL: <https://www.vice.com/en/article/wicked-witch-60s-feminist-protestors-hexed-patriarchy/>
61. Women's International Terrorist Conspiracy From Hell. Teen Vogue. URL: <https://www.teenvogue.com/story/womens-international-terrorist-conspiracy-from->
62. Zander, mit Sziede. Von der Dämonologie zum Unbewussten. Universität Freiburg. URL: <https://www.unifr.ch/screl/de/assets/public/Gemacht/Zander>